

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський промислово-економічний коледж
Київського національного університету технологій та дизайну

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник директора з НР

_____ С.В.Бондаренко

_____ 20__ р.

Методичні вказівки щодо організації
самостійної роботи студентів
з дисципліни Основи правознавства
спеціальності

5.05070104 «Монтаж і експлуатація електроустаткування підприємств і
цивільних споруд»

Уклав

Григор'єва О.І.

Розглянуто на засіданні
циклової комісії гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Протокол №__ від _____ 20__ року
Голова циклової комісії Л. М. Чубич

Самостійне заняття №1

Тема: Загальна характеристика права України

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

1 Загальна характеристика основних галузей права України:

1.1 Основні джерела права;

1.2 Суб'єкти галузей права.

Література:

1 Конституція України.

2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.

3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Загальна характеристика основних галузей права України

Система права України, залежно від предмета та методу правового регулювання, поділяється на ряд галузей права, для кожної із якої характерні свої ознаки.

Основними галузями сучасного права України є:

1) конституційне право — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з основами конституційного ладу, державним і територіальним устроєм, правовим статусом людини і громадянина, порядком організації та функціонування органів державної влади, загальними засадами місцевого самоврядування.

Конституційне право — це провідна галузь національного права України, її норми є основоположним для всіх інших галузей права, їх базовим нормативним матеріалом. Норми конституційного права мають зобов'язальний, заборонний та дозвільний характер.

Джерелами конституційного права є Конституція України та конституційні закони ("Про всеукраїнський і місцевий референдум", "Про громадянство України", "Про статус народного депутата України", "Про вибори народних депутатів України" та ін.);

2) адміністративне право — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері державноуправлінської діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів, а також органів місцевого самоврядування.

Неодмінною ознакою суспільних відносин, які регулюються адміністративним правом, є наявність у їх складі суб'єкта, який наділений державновладними повноваженнями.

Джерелами адміністративного права є Конституція України, відповідні закони України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, акти центральних органів виконавчої влади, Кодекс України про адміністративні правопорушення тощо;

3) цивільне право — це сукупність правових норм, які регулюють майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, що ґрунтуються на юридичній рівності та майновій самостійності їх учасників, з метою задоволення останніми власних матеріальних і духовних потреб та інтересів.

Неодмінною ознакою суспільних відносин, які регулюються цивільним правом, є наявність у них вільних і рівних суб'єктів права та відсутність між ними відносин влади і підпорядкованості.

Джерелами цивільного права є Конституція України, Цивільний Кодекс України, а також інші закони України цивільноправового змісту;

4) кримінальне право — це сукупність правових норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які види та межі покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Норми кримінального права встановлюють правомочність компетентних органів держави щодо осіб, які вчинили злочини, підстави та умови притягнення їх до відповідальності, види і систему санкцій, склад конкретних діянь тощо.

Джерелом кримінального права є Конституція України, Кримінальний кодекс України;

5) трудове право — це сукупність правових норм, які регулюють трудові й тісно пов'язані з ними суспільні відносини незалежно від форм власності, господарювання чи галузевої підпорядкованості підприємств, установ, організацій.

Суб'єкти трудових відносин можуть бути як рівноправними, так і знаходитись (один з них) у стані підлеглості.

Джерелами трудового права є Конституція України, Кодекс законів про працю, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти України;

6) сімейне право — це сукупність правових норм, які регулюють та охороняють особисті й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають зі шлюбу та належності до сім'ї.

Норми сімейного права встановлюють порядок і умови укладання шлюбу, регулюють особисті немайнові і майнові відносини в сім'ї — між подружжям, між батьками і дітьми, між іншими членами сім'ї, відносини, які виникають у зв'язку з усиновленням, опікою та піклуванням, патронатом над дітьми, порядок та умови припинення шлюбу.

Джерелом сімейного права є Конституція України, Сімейний Кодекс України;

7) фінансове право — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави.

Суб'єктами фінансових відносин можуть бути як органи держави, так і всі юридичні та фізичні особи.

Норми фінансового права регулюють порядок формування і розподілу бюджетних коштів, порядок грошового обігу, оподаткування, діяльності банків тощо.

До джерел фінансового права належать Конституція України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти України;

8) земельне право — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням землею.

Норми земельного права регулюють питання землекористування і землеустрою, зберігання і розподілу земельного фонду, визначення правового режиму різних видів землі відповідно до їх адміністративно-господарського призначення.

Джерелом земельного права є Конституція України, Земельний кодекс України та інші нормативно-правові акти про надра, ліса, воду, рослинний і тваринний світ, атмосферне повітря ("Лісовий кодекс України", "Кодекс України про надра", "Водний кодекс України" тощо);

9) екологічне права — це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері освоєння, використання і охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Норми екологічного права забезпечують конституційне право кожної людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Джерелом екологічного права є Конституція та закони України ("Про охорону навколишнього природного середовища", "Про охорону атмосферного повітря", "Про екологічний аудит", "Про екологічну експертизу" тощо);

10) цивільне процесуальне право — це сукупність правових норм, які регулюють порядок здійснення судочинства у цивільних справах, а також порядок виконання судових рішень.

Норми цивільного процесуального права визначають мету, завдання, права і обов'язки суду при здійсненні правосуддя; закріплюють правове становище учасників цивільного процесу; регламентують хід судового розгляду; порядок винесення і оскарження судового рішення.

Джерелом цивільного процесуального права є Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України;

11) кримінально-процесуальне право — це сукупність правових норм, які регулюють діяльність органів попереднього слідства, прокуратури і суду щодо розслідування злочинів і розгляду кримінальних справ у суді.

Норми кримінально-процесуального права встановлюють чітку регламентацію прав і обов'язків компетентних органів та їх посадових осіб у процесі розслідування і судового розгляду.

Джерелом кримінально-процесуального права є Конституція України, Кримінально-процесуальний кодекс України;

12) кримінально-виконавче право — це сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови відбуття покарання засудженими, а також порядок діяльності установ, що виконують вироки.

Джерелом кримінально-виконавчого права є Конституція України, Кримінально-виконавчий кодекс України.

Наведений перелік галузей права України не є вичерпним, існують й інші галузі права.

Питання для самоконтролю:

- 1 Що є основним джерелом права України?
- 2 Визначте суб'єкти окремих галузей права та основні джерела права цих галузей.

Самостійне заняття №2

Тема: Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації»

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Основні положення Закону в області захисту прав громадян.
- 2 Порядок створення релігійних організацій в Україні.
- 3 Права релігійних організацій та громадян.

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T098700.html

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про свободу совісті та релігійні організації

Закон введено в дію з дня опублікування - 6 червня 1991 року
(згідно з Постановою Верховної Ради Української РСР
від 23 квітня 1991 року N 988-XII)

Із змінами і доповненнями, внесеними
Законами України
від 19 лютого 1992 року N 2140-XII,
від 23 квітня 1992 року N 2295-XII,
Декретом Кабінету Міністрів України
від 26 грудня 1992 року N 12-92,
Законами України

від 5 травня 1993 року N 3180-XII,
від 23 грудня 1993 року N 3795-XII,
від 22 грудня 1995 року N 498/95-ВР,
від 17 грудня 1996 року N 608/96-ВР,
від 16 січня 2003 року N 429-IV,
від 15 січня 2009 року N 875-VI,
від 16 жовтня 2012 року N 5461-VI,
від 16 січня 2014 року N 721-VII
(зміни, внесені Законом України від 16 січня 2014 року N 721-VII, втратили чинність у зв'язку з втратою чинності Законом України від 16 січня 2014 року N 721-VII згідно із Законом України від 28 січня 2014 року N 732-VII),
від 23 лютого 2014 року N 767-VII, від 28 грудня 2014 року N 77-VIII

(У назві і тексті цього Закону слова "Української Радянської Соціалістичної Республіки", "Української РСР", "Українською РСР", "Українській РСР", "Українська РСР" замінено відповідно словами "України", "Україною", "Україні", "Україна" згідно із Законом України від 23 грудня 1993 року N 3795-XII)

Положення частини п'ятої статті 21 визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) (згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року N 6-рп/2016)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство [України](#) про свободу совісті та релігійні організації

В [Україні](#) усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством [України](#).

Законодавство [України](#) про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів [України](#), виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в [Україні](#) гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням [України](#).

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни [України](#) є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством [України](#).

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В [Україні](#) здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання [України](#).

Церква (релігійні організації) в [Україні](#) відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

[Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.](#)

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В [УКРАЇНІ](#)

Стаття 7. Релігійні організації

Релігійні організації в [Україні](#) утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в [Україні](#) є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8. Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в [Україні](#) та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 9. Релігійні управління і центри

Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами [України](#), можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство [України](#).

Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами [України](#), регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Стаття 10. Монастирі, релігійні братства і місії

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

Стаття 11. Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Стаття 12. Статути (положення) релігійних організацій

Статут (положення) релігійної організації, який відповідно до цивільного законодавства визначає її правоздатність, підлягає реєстрації у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Статут (положення) релігійної організації приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних з'їздах, конференціях.

Статут (положення) релігійної організації повинен містити відомості про:

- 1) вид релігійної організації, її віросповідну приналежність і місцезнаходження;
- 2) місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання;
- 3) майновий стан релігійної організації;
- 4) права релігійної організації на заснування підприємств, засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів;
- 5) порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації;
- 6) порядок вирішення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації.

Статут (положення) може містити й інші відомості, пов'язані з особливостями діяльності даної релігійної організації.

Статут (положення) релігійної організації не повинен суперечити чинному законодавству.

Документи, які визначають віросповідну діяльність, вирішують інші внутрішні питання релігійної організації, не підлягають реєстрації в державних органах.

Стаття 13. Релігійна організація - юридична особа

Релігійна організація визнається юридичною особою [з дня її державної реєстрації](#).

[\(частина перша статті 13 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 16.10.2012 р. N 5461-VI\)](#)

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Стаття 14. Реєстрація статутів (положень) релігійних організацій

Для реєстрації статуту (положення) релігійної громади громадяни в кількості не менше десяти чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, подають заяву та статут (положення) на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим - до Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

(частина перша статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 23.12.93 р. N 3795-XII, від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Релігійні центри, управління, монастирі, релігійні братства, місії та духовні навчальні заклади подають на реєстрацію статут (положення) до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії.

(частина друга статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, статут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам.

У необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, а також спеціалістів. У цьому разі рішення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій приймається у тримісячний термін.

(частина четверта статті 14 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 23.12.93 р. N 3795-XII, від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Перевищення встановленого цим Законом терміну прийняття рішень про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством України.

Зміни і доповнення статутів (положень) релігійних організацій підлягають реєстрації в тому ж порядку і в ті ж терміни, що і реєстрація статутів (положень).

У разі необхідності в розгляді питання про реєстрацію статуту (положення) можуть брати участь з дорадчим голосом представники релігійної організації.

Стаття 15. Відмова в реєстрації статуту (положення) релігійної організації

У реєстрації статуту (положення) релігійної організації може бути відмовлено, якщо її статут (положення) або діяльність суперечать чинному законодавству.

Рішення про відмову в реєстрації статуту (положення) релігійної організації із зазначенням підстав відмови повідомляється заявникам

письмово в десятиденний термін. Це рішення може бути оскаржено в суд у порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством [України](#).

Стаття 16. Припинення діяльності релігійної організації

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється в порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів [України](#) її діяльність може бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 цього Закону;

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадянського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських чи релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

(статтю 16 доповнено частинами четвертою і п'ятою згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ)

Розділ III

МАЙНОВИЙ СТАН РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 17. Користування майном, яке є власністю держави, громадських організацій або громадян

Релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами.

Культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим - Уряду Республіки Крим.

(частина друга статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ)

Культова будівля і майно, що є державною власністю, може передаватися у почергове користування двом або більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. При відсутності такої згоди державний орган визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладення з кожною громадою окремого договору.

(частина третя 3 статті 17 у редакції Закону України від 23.12.93 р. N 3795-XII)

Культова будівля та інше майно, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям і використовуються ними з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Клопотання про передачу релігійним організаціям культових будівель і майна у власність чи безоплатне користування розглядається в місячний термін з письмовим повідомленням про це заявників.

Релігійні організації мають переважне право на передачу їм культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування цих будівель.

Користування землею релігійні організації здійснюють у порядку, встановленому Земельним кодексом України та іншими законодавчими актами України. Земельні ділянки, що надаються релігійним організаціям у постійне користування для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності, забороняється використовувати для здійснення підприємницької діяльності.

(частина сьома статті 17 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 05.05.93 р. N 3180-XII, від 15.01.2009 р. N 875-VI)

Договори про надання в користування релігійним організаціям культових та інших будівель і майна можуть бути розірвані або припинені в порядку і на підставах, передбачених цивільним законодавством України.

Самовільне захоплення культових будівель чи привласнення культового майна не допускається.

Рішення державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном можуть бути оскаржені до суду в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України.

(остання частина статті 17 у редакції Закону України від 23.04.92 р. N 2295-XII)

Стаття 18. Власність релігійних організацій

Релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності.

У власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності.

Релігійні організації мають право власності на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвоване громадянами,

організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом.

У власності релігійних організацій може бути також майно, що знаходиться за межами [України](#).

Релігійні організації мають право звертатися за добровільними фінансовими та іншими пожертвуваннями і одержувати їх.

Фінансові та майнові пожертвування, як і інші доходи релігійних організацій, не оподатковуються.

[\(частина шоста статті 18 втратила чинність з 01.01.96 року в частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з підакцизних товарів, що імпортуються, згідно із Законом України від 22.12.95 р. N 498/95-ВР\)](#)

[\(частина шоста статті 18 втратила чинність в частині звільнення від сплати ввізного мита, митних та акцизних зборів і податку на добавлену вартість з товарів, що ввозяться \(пересилаються\) на митну територію України, згідно із Законом України від 17.12.96 р. N 608/96-ВР\)](#)

Релігійні організації не мають права проводити примусове обкладання віруючих.

Право власності релігійних організацій охороняється законом.

Стаття 19. Виробнича і господарська діяльність релігійних організацій

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи.

[Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій. Суми їх прибутку, які використовуються в добродійних цілях, не оподатковуються.](#)

[\(дію частини другої статті 19 зупинено в частині звільнення від оподаткування прибутку згідно із Декретом Кабінету Міністрів України від 26.12.92 р. N 12-92\)](#)

Будівництво культових та інших будівель релігійними організаціями здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення.

Реставрація і ремонт культових будівель - пам'яток історії та культури здійснюються з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Стаття 20. Розпорядження майном релігійних організацій, що припинили свою діяльність

У разі припинення діяльності релігійної організації майнові питання вирішуються відповідно до її статуту (положення) і чинного законодавства.

Після припинення діяльності релігійних організацій майно, надане їм у користування державними, громадськими організаціями або громадянами, повертається його колишньому власнику.

На майно культового призначення, що належить релігійним організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів.

При відсутності правонаступників майно релігійної організації, що припинила свою діяльність, переходить у власність держави.

У разі припинення діяльності релігійної організації у зв'язку з порушенням цього Закону та інших законодавчих актів [України](#) майно, що перебуває в її власності, за винятком культового, може безоплатно переходити у власність держави. Культове майно передається іншим релігійним організаціям.

Розділ IV

ПРАВА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРОМАДЯН, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВОБОДОЮ ВІРОСПОВІДАННЯ

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталах, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

В інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради. Клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання.

(частина п'ята статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 23.12.93 р. N 3795-XII, від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

(положення частини п'ятої статті 21 визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 08.09.2016 р. N 6-рп/2016)

Стаття 22. Література і предмети релігійного призначення

Громадяни та релігійні організації мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення.

Релігійні організації мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення.

Стаття 23. Добродійна і культурно-освітня діяльність релігійних організацій

При релігійних організаціях можуть утворюватися товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності. Вони можуть мати свої статuti, що реєструються в порядку, встановленому для громадських об'єднань.

Релігійні організації мають право здійснювати добродійну діяльність і милосердя як самостійно, так і через громадські фонди. Суми витрат на цю мету оподаткуванню не підлягають.

Стаття 24. Міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих

Релігійні організації і віруючі, одноосібно або разом з іншими, мають право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки та прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участі в зборах та релігійних заходах.

Учасники цих контактів і заходів можуть в порядку, встановленому чинним законодавством, придбавати, одержувати і везти з собою релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації можуть направляти громадян за кордон для навчання в духовних навчальних закладах і приймати з цією метою іноземних громадян.

Священнослужителі, релігійні проповідники, наставники, інші представники зарубіжних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, можуть займатися проповіданням релігійних віровчень, виконанням релігійних обрядів чи іншою канонічною діяльністю лише в тих релігійних організаціях, за запрошенням яких вони прибули, і за офіційним погодженням з державним органом, який здійснив реєстрацію статуту (положення) відповідної релігійної організації.

(статтю 24 доповнено частиною 4 згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-XII)

Розділ V
ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ У РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ТА НА ЇХ
ПІДПРИЄМСТВАХ

Стаття 25. Трудові правовідносини у релігійних організаціях
Релігійна організація має право приймати на роботу громадян.

Умови праці встановлюються за угодою між релігійною організацією та працівником і визначаються трудовим договором, який укладається у письмовій формі.

Релігійна організація зобов'язана в установленому порядку зареєструвати трудовий договір.

У такому ж порядку реєструються документи, що визначають умови оплати праці священнослужителів, церковнослужителів і осіб, які працюють у релігійній організації на виборних посадах.

Громадяни, які працюють у релігійній організації за трудовим договором, можуть бути членами профспілки.

Стаття 26. Трудові права громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах і закладах

На громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах, добродійних закладах на умовах трудового договору, поширюється дія законодавства про працю, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, оподаткування.

(стаття 26 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ, у редакції Закону України від 16.01.2003 р. N 429-ІV)

Стаття 27. Виключена

(стаття 27 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ, виключена згідно із Законом України від 16.01.2003 р. N 429-ІV)

Стаття 28. Право на соціальний захист громадян, які працюють у релігійних організаціях та створених ними підприємствах і закладах

Громадяни, які працюють у релігійних організаціях, створених ними підприємствах, закладах на умовах трудового договору, а також священнослужителі, церковнослужителі та особи, які працюють у релігійних організаціях на виборних посадах, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню на умовах і в порядку, встановлених законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Релігійні організації, їх підприємства та заклади, а у випадках, передбачених законом, також і працівники цих організацій, підприємств, закладів сплачують страхові внески до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування України, а також збір на обов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, установлених законодавством.

(частина друга статті 28 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 28.12.2014 р. N 77-VIII)

Усім громадянам, які працюють у релігійних організаціях, їх підприємствах і закладах, державна пенсія призначається і виплачується на загальних підставах відповідно до законодавства.

(стаття 28 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ, у редакції Закону України від 16.01.2003 р. N 429-ІV)

Розділ VI

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ТА РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття 29. Державний контроль за додержанням законодавства про свободу совісті та релігійні організації

Забезпечення виконання та додержання законодавства про свободу совісті, світогляду, віросповідання та релігійні організації здійснюють у межах компетенції центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері релігії, інші центральні органи виконавчої влади, органи прокуратури, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

(стаття 29 у редакції Закону України від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Стаття 30. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, забезпечує проведення державної політики щодо релігій і церкви шляхом:

здійснення реєстрації статутів (положень) релігійних організацій, зазначених у частині другій статті 14 цього Закону, а також змін і доповнень до них;

офіційного погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю, виконання релігійних обрядів священнослужителями, релігійними проповідниками, наставниками, іншими представниками зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні;

здійснення контактів і координаційних зв'язків із відповідними органами інших держав;

забезпечення релігієзнавчої експертизи за участю представників релігійних організацій та відповідних спеціалістів;

сприяння зміцненню взаєморозуміння і терпимості між релігійними організаціями різних віросповідань;

сприяння участі релігійних організацій у міжнародних релігійних рухах, форумах, ділових контактах із міжнародними релігійними центрами та зарубіжними релігійними організаціями.

(стаття 30 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 19.02.92 р. N 2140-ХІІ, від 23.12.93 р. N 3795-ХІІ, у редакції Закону України від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства про свободу совісті та релігійні організації

Особи, винні в порушенні законодавства про свободу совісті та релігійні організації, несуть відповідальність, встановлену законодавством України.

(стаття 31 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 16.10.2012 р. N 5461-VI)

Стаття 32. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, в якому бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що їх містить законодавство про свободу совісті та релігійні організації, то застосовуються правила міжнародного договору.

Питання для самоконтролю:

- 1 Як ви розумієте вислів «свобода совісті»?
- 2 У чому проявляється положення про відокремлення церкви від держави та школи від церкви?
- 3 На яких засадах церква отримує майно?

Самостійне заняття №3

Тема: Конституційні обов'язки

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Конституційні обов'язки громадян України.
- 2 Конституційні обов'язки кожної людини, що проживають в Україні.

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

Конституційні обов'язки людини і громадянина

Обов'язки, закріплені в Основному законі, називаються конституційними. Це встановлена державою в інтересах усіх членів суспільства й закріплена в Конституції держави необхідність, яка приписує кожній особі певні вид і міру поведінки й відповідальність за невиконання або неналежне їх виконання.

Обов'язки є невід'ємною складовою частиною конституційно-правового статусу людини і громадянина. Обов'язки тісно пов'язані з правами та свободами. Це підтверджує і закріплення прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в єдиному розділі Конституції України.

1. **Обов'язок дотримуватися Конституції і законів України.** Це один із найважливіших обов'язків людини і громадянина, має загальне значення і не має винятків. Він стосується всіх осіб, які знаходяться на території України.

Цей конституційний обов'язок передбачає дотримання, насамперед, Конституції України як акта прямої дії, тобто дотримання конституційної законності. Водночас він поширюється і на виконання інших законів України, які складають систему чинного законодавства.

2. **Обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів.** Законом України «Про оборону України» передбачається, що кожний громадянин України, незалежно від національності, расової приналежності, віросповідання, ідеологічних переконань, трудової чи іншої діяльності зобов'язаний захищати Україну від посягань, підтримувати громадський порядок та інше.

Дуже близьким і до певної межі похідним від конституційного обов'язку захисту Вітчизни, її територіальної цілісності і незалежності - є загальний військовий обов'язок.

Зміст і сутність загального військового обов'язку викладено в окремому Законі України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року зі змінами.

Загальний військовий обов'язок охоплює:

- підготовку громадян до військової служби;
- приписку до призовних дільниць;
- призов на військову службу;
- проходження військової або альтернативної служби;
- виконання військового обов'язку в запасі;
- дотримання правил військового обліку.

Відстрочка від призову на строкову військову службу надається громадянам за рішенням районної (міської) призовної комісії:

- за сімейними обставинами;
- за станом здоров'я;
- для продовження навчання;
- у зв'язку з депутатською діяльністю.

Відстрочка надається також призовникам-вчителям з вищою педагогічною освітою на весь період їх роботи в сільській школі.

3. **Обов'язок охорони культурної спадщини, відшкодування завданих збитків спрямований насамперед на збереження матеріальних і духовних цінностей українського народу, його культурний розвиток.**

4. **Обов'язок не заподіювати шкоди природі передбачається є одним з найголовніших завдань як держави, так і кожної людини.** Це пов'язано зі значними негативними наслідками, до яких призводить невиконання екологічних вимог. Обов'язок дотримання вимог екологічної безпеки, раціонального природокористування й охорони екологічного середовища став загальнонаціональним завданням.

5. **Обов'язок поважати честь і гідність інших людей, не посягати на їхні права і свободи.** Цей конституційний обов'язок є найважливішою умовою дотримання законності і правопорядку в суспільстві та державі. Дотримання цього обов'язку значною мірою унеможливорює конфлікти між окремими особами або мінімізує їх.

6. **Обов'язок набуття повної загальної середньої освіти.** Нарівні з визначенням права кожної особи в Україні на освіту, Конституція передбачає обов'язок кожного мати повну загальну середню освіту. Цей обов'язок забезпечується насамперед державою та батьками неповнолітніх дітей.

7. **Обов'язок піклування про дітей та про непрацездатних батьків:** Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Кодексом законів про шлюб та сім'ю передбачається обов'язок батьків у вихованні дітей, обов'язок утримувати своїх неповнолітніх дітей і непрацездатних повнолітніх дітей, які потребують матеріальної допомоги.

Водночас, конституційним обов'язком є піклування повнолітніх дітей про своїх непрацездатних батьків. Утримання непрацездатних батьків, якими визнаються інваліди 1 і 2 групи та пенсіонери, які потребують допомоги, є обов'язком їх повнолітніх дітей, які досягли 18-річного віку.

8. Конституція зобов'язує кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом. Крім того, усі громадяни зобов'язані щорічно подавати до податкових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за кожен минулий рік у порядку, визначеному законодавством. Система оподаткування в Україні, види податків, зборів та інших обов'язкових платежів й інші питання податкового характеру регулюються Законом України від 25 червня 1995 р. «Про систему оподаткування». Стосовно особливостей сплати податків громадянами, то вони визначаються законодавством України.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначте основні обов'язки громадянина України.
- 2 Чи є положення про охорону довкілля обов'язком людини і громадянина?
- 3 Чим відрізняються конституційні обов'язки громадянина від конституційних обов'язків людини без громадянства?

Самостійне заняття №4

Тема: Адміністративне правопорушення. Накладання адміністративних стягнень

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття адміністративного стягнення.
- 2 Види адміністративних стягнень

3 Загальні правила накладення стягнення

Література:

1 Конституція України.

2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.

3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

Адміністративні стягнення – це міра відповідальності, якій піддається правопорушник за вчинене неправомірне діяння. Адміністративне стягнення носить виховний, каральний і попереджувальний характер.

Орган, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, може призначити тільки те адміністративне стягнення, яке визначене в статті, що передбачає відповідальність за скоєне діяння.

При цьому необхідно пам'ятати, що деякі з перерахованих у ст. 24 КУпАП стягнення взагалі не можуть застосовуватися до зазначених, точно визначених у законі категоріям громадян і посадових осіб (див., зокрема, ст.ст.15, 30, 32 КУпАП).

Стаття 24 КУпАП встановлює такі **види адміністративних стягнень**:

- попередження;
- штраф;
- оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);
- громадські роботи;
- виправні роботи;
- адміністративний арешт.

Всі стягнення можуть бути основними, але тільки оплатне вилучення і конфіскація можуть бути додатковими. При накладенні стягнення можна накласти тільки одне основне і одне додаткове стягнення в межах, передбачених статтею.

Попередження – це офіційне, від імені держави, осудження протиправних дій. Не зачіпає майнових прав. Застосовується при малозначних правопорушеннях.

Попередження як стягнення оформляється у письмовій формі. Усне попередження не є стягненням, а заходом, який може використовуватись при звільненні від відповідальності через малозначність діяння.

Штраф (ст. 27 КУпАП) — це грошове стягнення, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках,

установлених законодавством України. Необхідно зазначити, що це виключно грошове стягнення. Обчислюється в НМДГ (неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Наразі становить 17 гривень.

Штраф має бути сплачений порушником не пізніше як через 15 днів від дня вручення йому постанови про накладення стягнення, а у випадку оскарження або опротестування – 15 днів від дня повідомлення про залишення скарги або протесту без задоволення. Якщо штраф накладено на особу віком від 16 до 18 років, яка не має самостійного заробітку, то штраф стягується з батьків або осіб, що їх замінюють.

У разі несплати штрафу у встановлений термін постанова про його накладення надсилається для примусового виконання до відділу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцезнаходженням його майна.

Оплатне вилучення (ст. 28 КУпАП) застосовується за рішенням суду і тільки щодо предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення. Воно полягає у примусовому вилученні предмета, його наступній реалізації і передачі колишньому власнику вирученої суми з відрахуванням витрат по реалізації.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, – це примусова безоплатна передача його у власність держави (ст. 29 КУпАП). Конфіскація здійснюється за рішенням суду.

Конфіскація провадиться тільки щодо речей, безпосередньо пов'язаних із проступком і прямо названих у законі.

У ст. 29 КУпАП підкреслено, що конфіскувати можна лише предмет, що є особистою власністю порушника, якщо інше не передбачено законодавчими актами.

Конфіскацію як адміністративне стягнення слід відрізнити від вилучення речей і документів як заходу припинення адміністративних правопорушень (статті 260 і 265 КУпАП).

Позбавлення спеціальних прав – це обмеження права здійснення певної діяльності, як наслідок протиправного його використання.

Серед стягнень КУпАП називає тільки *два види позбавлення спеціального права*: права керування (статті 108, 116, 122, 123, 124, 130 та ін.) і права полювання (ст. 85). Таке стягнення передбачається за грубе чи систематичне порушення порядку користування правом.

Позбавити права керування неможливо особу з обмеженими фізичними можливостями за винятком випадків керування транспортним засобом у нетверезому стані. Позбавити права полювання неможливо особу, для якої полювання – єдине джерело існування.

Громадські роботи (ст. 30-1 КУпАП). Виконання стягнення у вигляді громадських робіт здійснюється на основі участі порушників у суспільно корисній праці і полягає у виконанні правопорушником безоплатних робіт у вільний від роботи чи навчання час. Види таких робіт та об'єкти, на яких

порушники відбуватимуть стягнення, визначають органи місцевого самоврядування.

Громадські роботи призначаються в судовому порядку на строк від двадцяти до шістдесяти годин і відбуваються не більш як чотири години на день. До відбутого строку громадських робіт зараховується тільки той час, протягом якого порушник виконував суспільно корисну працю на визначених об'єктах, що підтверджено повідомленням власника підприємства.

Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, а також жінкам, старше 55 років та чоловікам, старше 60 років.

У разі втрати працездатності, призову на строкову військову службу, взяття під варту, засудження до кримінального покарання у виді позбавлення або обмеження волі, або якщо невідоме місцезнаходження особи, постановою суду громадські роботи замінюються штрафом. Розмір штрафу визначається з такого розрахунку: чотири години невідбутих громадських робіт дорівнюють одному неоподаткованому мінімуму доходів громадян.

Виправні роботи – стягнення майнового характеру, що триває певний час (ст. 31 КУпАП). Цей вид стягнення застосовується на термін до двох місяців із відбуванням за місцем постійної роботи винного і з відрахуванням до 20 відсотків його заробітку в дохід держави.

Ця санкція застосовується тільки до правопорушників, які мають постійну роботу, і не може застосовуватися до непрацездатних осіб (пенсіонерів за віком, інвалідів, до вагітних). Крім того, відповідно до ст. 15 КУпАП виправні роботи не можуть бути застосовані до військових, призваних на збори військовозобов'язаних, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ.

Відрахування здійснюються із заробітку за основним місцем роботи, за сумісництвом, гонорарів, одержуваних за договорами і трудовими угодами. Вони не допускаються з пенсій, грошової допомоги, виплат одноразового характеру.

Крім відрахувань грошових сум у дохід держави, виправні роботи припускають ще низку обмежень прав майнового та трудового характеру. Так, у період відбування виправних робіт забороняється надання чергової відпустки, час їх відбування не зараховується у виробничий стаж, не допускається звільнення з роботи за власним бажанням, крім окремих випадків (перехід на роботу з кращими умовами праці, на роботу за фахом, тощо).

Адміністративний арешт – стягнення, яке встановлюється за адміністративні правопорушення, що за ступенем громадської небезпеки наближаються до злочинів (ст. 32 КУпАП). Арешт є найбільш суворим з усіх видів адміністративних стягнень. Тому законодавець прямо зазначає, що адміністративний арешт застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень. Цією ж обставиною

пояснюється використання цього стягнення тільки в альтернативних санкціях.

Призначається адміністративний арешт тільки судом (суддею) терміном до 15 діб. Його не застосовують до вагітних жінок; жінок, що мають дітей віком до 12 років; осіб, які не досягли 18 років; інвалідів 1 і 2-ої груп (ст. 32); а також військовослужбовців, призваних на збори військовозобов'язаних; осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ (ст. 15).

За чинним законодавством адміністративний арешт передбачається за вчинення таких видів правопорушень: незаконні вироблення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах (ст. 44); дрібне хуліганство (ст. 173); розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і поява у громадських місцях у п'яному вигляді (ч. 3 ст. 178); злісна непокора законному розпорядженню або вимозі працівника ОВС, члена громадського формування з охорони громадського порядку, військовослужбовця (ст. 185); порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185-1); прояв неповаги до суду (ст. 185-3).

Крім того, адміністративний арешт передбачений як наслідок ухилення особи від відбування виправних робіт. Відповідно до ст. 325 КУпАП постановою судді невідбутий строк виправних робіт може бути замінено адміністративним арештом із розрахунку один день арешту за три дні виправних робіт, але не більш як на 15 діб.

Загальні правила накладення стягнення, які містяться у статті 33, є нормами-принципами, тобто основоположними засадами.

По-перше, законодавством встановлено, що стягнення за адміністративні правопорушення накладаються у межах, які визначені чинним законодавством (КУпАП та іншими законами України).

По-друге, при накладенні стягнень вимагається враховувати: а) характер вчиненого правопорушення; б) властивості особи порушника; в) ступінь його вини; г) майновий стан; д) обставини, що пом'якшують відповідальність; е) обставини, що обтяжують відповідальність.

Кодексом України про адміністративні правопорушення регулюється *накладення стягнень при вчиненні кількох (двох або більше) проступків однією й тією ж особою. У відповідній статті (ст. 36) розглянуто два випадки щодо таких ситуацій.*

Перший випадок: коли справи розглядаються різними суб'єктами юрисдикції або одним й тим самим суб'єктом юрисдикції, але не одночасно. У такому разі стягнення накладається за кожне правопорушення окремо.

Другий випадок: коли справи розглядаються одночасно одним і тим самим суб'єктом юрисдикції. У такому разі стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. При цьому до основного стягнення може бути приєднано одне з додаткових, передбачених статтями про відповідальність за будь-яке з вчинених правопорушень.

Законодавством визначено строк, після закінчення якого особа вважається такою, що не була піддана адміністративному стягненню (ст. 39). Таким строком є один рік з дня закінчення виконання стягнення.

Накладення адміністративного стягнення не звільняє особу від обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду.

Адміністративна комісія і виконавчий орган відповідної ради мають право прийняти рішення про відшкодування лише у разі, коли сума шкоди не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя – незалежно від розміру шкоди, крім випадків коли шкоду заподіяно неповнолітнім.

Коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її.

Стаття 40-1 КУпАП регламентує справляння судового збору у провадженні по справі про адміністративне правопорушення. Він сплачується особою, на яку постановою суду накладено адміністративне стягнення. Судовий збір включається до складу судових витрат. Розмір і порядок сплати судового збору встановлюється Законом України «Про судовий збір» від 08.07.2011 р.

Питання для самоконтролю:

- 1 Які види адміністративних стягнень можна використовувати лише як основні?
- 2 Які види адміністративних стягнень не використовують до неповнолітніх?
- 3 Скільки основних та додаткових стягнень можна використовувати при притягненні до адміністративної відповідальності?

Самостійне заняття №5

Тема: Забезпечення виконання зобов'язань

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття і види забезпечення виконання зобов'язань.
- 2 Неустойка, її значення і види.
- 3 Застава. Предмет і види застави.
- 4 Зміст і форма договору застави.
- 5 Права і обов'язки заставодавця і заставодержателя.
- 6 Порука. Гарантія.
- 7 Завдаток.

Література:

1 Конституція України.

2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.

3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1. Поняття і види способів забезпечення виконання зобов'язань.

Під **способами забезпечення виконання зобов'язань** розуміють додаткові забезпечувальні заходи, які мають спеціальний (додатковий) характер і дають можливість досягнути виконання незалежно від того, чи заподіяні кредитором збитки і чи є у боржника майно, на яке можна звернути стягнення за виконавчими документами.

Відповідно до ст. 178 ЦК до способів забезпечення належать:

- неустойка;
- застава;
- порука;
- гарантія;
- завдаток.

Такий перелік є вичерпним, інші механізми, формально до способів забезпечення не належать.

Однак меті забезпечення виконання зобов'язань може слугувати застосування а й будь-яких інших, передбачених законом або договором правових заходів (механізмів), які сприяють виконанню обов'язків боржника за договором або обов'язків, що випливають з інших підстав виникнення зобов'язань. В такому розумінні коло цих способів забезпечення виконання зобов'язань можна тлумачити значно ширше.

Саме виходячи з цього, в ст. 570 проекту ЦК України передбачається, що виконання зобов'язання може забезпечуватися не тільки тими способами, які прямо передбачені ЦК, іншими правовими актами, а й тими, які встановили сторони в самому договорі.

Класифікація способів забезпечення виконання зобов'язання проводиться за різними ознаками .

2. Неустойка, її значення і види.

Відповідно до ст. 179 ЦК **неустойкою** визнається певна грошова сума, визначена законом або договором, яку боржник зобов'язаний сплатити кредитором у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання, зокрема у випадку прострочення виконання зобов'язання.

Переваги (значення) неустойки :

- сума, на яку може претендувати кредитор, у разі невиконання зобов'язання боржником, визначена заздалегідь;
- стягнення неустойки не пов'язується з необхідністю доводити розмір заподіяних збитків, а також причинний зв'язок між збитками, які можуть виникнути у кредитора, і порушенням зобов'язання з боку боржника;

· стягнення неустойки не перешкоджає можливому відшкодуванню збитків, якщо кредитор доводив наявність цих збитків, їх розмір і причинний зв'язок з правопорушенням;

· неустойка є засобом оперативного впливу на недбайливого боржника, оскільки дає можливість відразу після порушення зобов'язання швидко стягнути передбачену законом або договором грошову суму, яку боржник мав би сплатити незалежно від того, були якісь інші негативні наслідки в майновій сфері кредитора, чи ні.

Різновид неустойки виступають **штрафи та пеня**.

Штрафом називається визначена договором грошова сума, яку боржник зобов'язується сплатити кредитору у наперед визначеному розмірі або в процентному відношенні до суми боргу або всього предмету виконання (суми договору).

Пенею називається визначена договором грошова сума, яку боржник зобов'язується сплатити кредитору у процентному відношенні до суми простроченого платежу за кожний день або інший період прострочення.

Види неустойки.

Залежно від джерела встановлення неустойка поділяється на:

- *законну*, тобто встановлену в нормативному порядку — в законі або іншому правовому акті;

- *договірну*, яка встановлюється безпосередньо в нормах договору (угоди), укладеного між сторонами.

Залежно від можливого стягнення збитків неустойка згідно із ст.204 ЦК поділяється на чотири види;

- 1) залікова;
- 2) штрафна;
- 3) виключна;
- 4) альтернативна.

Заліковою називається неустойка, що передбачає можливість стягнення як неустойки, так і збитків, але в тій частині, яка не покрита сумою неустойки.

Штрафною, або кумулятивною, визнається неустойка, яка підлягає сплаті понад розмір збитків, які заподіяні невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання.

Виключна неустойка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань тільки сплатою неустойки і взагалі виключає можливість стягнення збитків.

Альтернативна неустойка передбачає можливість стягнення або неустойки, або збитків; але в цьому випадку кредитор повинен зробити вибір ще до того, як буде допущено порушення зобов'язання і встановлено розмір збитків.

Що стосується **розміру неустойки**, то відповідно до ст.3 Закону України “Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань” від 22 листопада 1996 року він обчислюється від суми простроченого платежу,

та не може перевищувати подвійної облікової ставки Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня.

Для стягнення неустойки ст.72 ЦК встановлено скорочений строк – 6 місяців.

3. Застава. Предмет і види застави.

В силу **застави** кредитор (заставодержатель) має право в разі невиконання боржником (заставодавцем) забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.

Предметом застави може бути майно, яке відповідно до українського законодавства заставодавець може відчужувати та на яке може бути звернуто стягнення.

У випадках передбачених договором предметом застави може бути майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Предметом застави може бути і майно, яке перебуває на праві спільної власності. Майно, яке перебуває у спільній власності, може бути предметом застави лише за згодою всіх співвласників. За ст. 6 Закону України "Про заставу", майно, яке перебуває у спільній частковій власності (частки, паї), може бути самостійним предметом застави за умови виділення його в натурі.

Щодо застави вимог, то предметом застави може бути лише відчужувана вимога. До невідчужуваних, невіддільних від особи вимог, які з цих причин не можуть бути предметом застави, належать, наприклад, вимоги потерпілого від каліцтва до особи, яка спричинила каліцтво, про відшкодування шкоди; вимоги, що виникають із спадкових прав.

Відповідно до ст. 4 Закону України "Про заставу" предметом застави можуть бути майнові права.

Заміна предмета застави може здійснюватися тільки за згодою заставодержателя.

Не можуть бути предметом застави:

- національні культурні та історичні цінності, що перебувають у державній власності і занесені або підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання.

- вимоги, які мають особистий характер, а також інші вимоги, застава яких забороняється законом.

- об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації;

- за чинним законодавством, предметом застави не може бути майно громадян, на яке не можна звернути стягнення за виконавчими документами. Перелік його поданий у додатку № 1 до ст. 379 Цивільно-процесуального кодексу України;

· згідно із ст.5 ЗУ "Про приватизаційні папери" заборонено використовувати приватизаційні папери як заставу для забезпечення платежів або кредитів.

Види застави :

1) іпотеку застava землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи;

2) заставу товарів в обороті або у переробці (предметом застави товарів в обороті або у переробці можуть бути сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція тощо);

3) заклад - застava рухомого майна, при якій майно, що складає предмет застави, передається заставодавцем у володіння заставодержателя;

4) заставу майнових прав;

5) заставу цінних паперів.

4. Зміст і форма договору застави.

Зміст договору застави становлять умови на яких укладено цю угоду.

Відповідно до ст.12 ЗУ "Про заставу" у договорі застави має бути вказано найменування (прізвище, ім'я та по батькові), місцезнаходження (місце проживання) сторін, суть забезпеченої заставою вимоги, її розмір та строк виконання забезпеченого зобов'язання, опис предмета застави.

Також у договорі застави можуть міститися й інші умови, щодо яких за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Договір про заставу може бути самостійним, тобто відокремленим від договору, за яким виникає забезпечене заставою зобов'язання. Однак умову про заставу може бути включено і до основного договору.

Договір застави вимагає письмової **форми**, яка може бути простою і нотаріальною.

Коли предметом застави є нерухоме майно, транспортні засоби, космічні об'єкти, договір має бути нотаріально посвідчений на підставі відповідних правоустановчих документів.

Посвідчення застави нерухомого майна відбувається у нотаріальних органах за місцезнаходженням цього майна, договір застави транспортних засобів та космічних об'єктів — за місцем реєстрації їх.

Законодавством України можуть бути передбачені й інші випадки нотаріального посвідчення застави.

Сторони здійснюють нотаріальне посвідчення застави і тоді, коли це не є обов'язковим, але на цьому наполягає один із контрагентів.

Недодержання нотаріального оформлення тягне за собою недійсність угоди з наслідками, які передбачені ст. 48 ЦК України.

Тобто встановлено, що при недійсності угоди кожна із сторін зобов'язана повернути іншій стороні все отримане за угодою, а коли неможливо повернути отримане в натурі — відшкодувати його вартість у грошах, якщо інші наслідки недійсності угоди не передбачені Законом.

Проте згідно із ст.47 ЦК, якщо одна із сторін повністю або частково виконала угоду, а інша сторона ухиляється від нотаріального оформлення

угоди, суд має право на вимогу сторони, яка виконала угоду, визнати угоду дійсною. Наступне нотаріальне оформлення не вимагається. Таким чином, заставодавець має право звернутися до суду про визнання угоди дійсною, якщо заставодержатель ухиляється від нотаріального оформлення застави.

5. Права і обов'язки заставодавця і заставодержателя.

Припинення застави. Сторонами договору застави є заставодавець і заставодержатель. Відповідно до ст. 11 Закону України "Про заставу" сторонами договору застави можуть бути фізичні, юридичні особи та держава.

З моменту укладення договору між його сторонами виникає ряд взаємних **прав та обов'язків**, які можна поділити на дві групи:

- 1) права та обов'язки, що є загальними для всіх видів застави;
- 2) права та обов'язки, що залежать від виду застави.

Щодо прав та обов'язків, які загальні для всіх видів застави, детальніше слід зупинитися на можливості розпоряджатися предметом застави та наступної застави (перезастави) предмета застави,

Відповідно до ст. 17 Закону України "Про заставу"

Права заставодавця:

- розпорядження заставленим майном, якщо інше не встановлено законом чи договором
- відчужувати заставлене майно тільки за згодою заставодержателя за умови переходу до нового заставодавця основного боргу, який забезпечений заставою. Однак заставодавець втрачає право розпорядження предметом застави в момент виникнення у заставодержателя права звернути стягнення на заставлене майно
- при іпотечі заставодавець має право: володіти і користуватися предметом застави відповідно до його призначення; достроково виконати основне зобов'язання, якщо це не суперечить змісту зобов'язання; передати предмет застави в оренду або реалізувати його з переведенням на набувача основного боргу, забезпеченого заставою. Однак останні два повноваження заставодавець може здійснити лише на підставі письмової згоди заставодержателя

Обов'язки заставодавця

- заставодавець зобов'язаний повідомити кожного із заставодержателів про всі попередні застави та про характер і розмір забезпечених цими заставами вимог. Якщо заставодавець не зробив цього, то на нього покладається зобов'язання відшкодувати всі збитки, які виникли внаслідок цього у кого-небудь із заставодержателів;

- заставодавець при продажу заставленого майна повинен попередити покупця про те, що майно заставлене, оскільки за правом слідування застава слідує за річчю. Цей обов'язок продавця базується не лише на вищезгаданому законі, а й на ст. 229 ЦК України, відповідно до якої при укладенні договору купівлі-продажу продавець зобов'язаний попередити покупця про всі права третіх осіб на річ, що продається (у тому числі право застави). Невиконання

цього правила надає покупцеві право вимагати зменшення ціни або розірвання договору і відшкодування збитків

- при іпотеці заставодавець, якщо інше не встановлено законом або договором, зобов'язаний:

1) по-перше, вживати заходів, необхідних для збереження предмета застави, включаючи проведення поточного та капітального ремонту.

2) по-друге, на період дії договору застрахувати заставлене майно за свій рахунок у повному обсязі і на користь заставодержателя.

3) по-третє, у разі загибелі предмета застави надати аналогічне за вартістю нерухоме майно чи незалежно від настання терміну виконання виконати зобов'язання в повному обсязі.

4) по-четверте, одержувати згоду заставодержателя на вчинення дій, що пов'язані зі зміною права власності на предмет застави

5) заставодавець майнового комплексу підприємства зобов'язаний на вимогу заставодержателя надати йому річний баланс

- при заставі прав, якщо інше не передбачено договором, заставодавець зобов'язаний: виконати дії, необхідні для забезпечення дійсності заставленого права; не поступатися заставленим правом; не виконувати дій, що можуть призвести до припинення заставленого права або зменшення його вартості; захищати заставлене право від третіх осіб; надавати заставодержателеві відомості про зміни в заставленому праві, про його порушення третіми особами та про домагання третіх осіб на це право

Права заставодержателя

· **звернути стягнення на предмет застави, якщо** в момент настання строку виконання зобов'язання, що забезпечене заставою, воно не буде виконано, якщо інше не передбачено законом або договором

· **при іпотеці** вимагати дострокового виконання забезпеченого іпотекою зобов'язання у разі порушення заставодавцем узятих на себе зобов'язань по зберіганню предмета застави (йдеться про порушення, що пов'язані з нежиттям заходів по збереженню предмета іпотеки та з відмовою його застрахувати)

· при невиконанні зобов'язання, забезпеченого іпотекою майнового комплексу підприємства, заставодержатель має право вжити передбачених договором іпотеки заходів щодо оздоровлення фінансового становища підприємства, включаючи призначення своїх представників до керівних органів підприємства, обмеження в праві розпоряджатися виробленою продукцією та іншим майном підприємства. Якщо вказані заходи не дали бажаних результатів, заставодержатель має право звернути стягнення на майно підприємства, яке перебуває в іпотеці

· заставодержатель може вступати у справу як третя особа в судовому спорі, в якому розглядається позов про заставлене право, а також самостійно вживати всіх заходів, необхідних для захисту заставленого права проти порушень з боку третіх осіб

· якщо предметом застави є рухоме майно, заставодержатель зареєстрованої застави має переважне право на задоволення вимог із застав-

леного майна перед заставодержателя ми неза реєстрованих застав і заставодержателя ми застав, які зареєстровані пізніше.

Обов'язки заставодержателя

- у разі переходу предмета застави у володіння заставодержателя наприклад при закладі на нього покладаються такі обов'язки, як належне збереження і вжиття необхідних заходів для збереження заставленого майна;

- заставодержатель повинен негайно повідомити заставодавця про виникнення загрози загибелі, зменшення вартості чи пошкодження майна;

- при закладі зобов'язаний страхувати предмет закладу в обсязі його вартості за рахунок та в інтересах заставодавця, сплачувати податки та збори, пов'язані з володінням заставленою річчю

Припинення застави відбувається у таких випадках:

• з припиненням забезпеченого заставою зобов'язання;

• в разі загибелі заставленого майна;

• в разі придбання заставодержателем права власності на

• заставлене майно;

• в разі примусового продажу заставленого майна;

• при закінченні терміну дії права, що складає предмет застави;

• У разі відмови кредитора прийняти виконання забезпеченою заставою грошової вимоги відповідна сума вноситься заставодавцем у депозит державної нотаріальної контори, приватного нотаріуса. Якщо внесена в депозит сума повністю покриває борг, застава припиняється.

6. Поручка. Гарантія.

Відповідно до ст. 191 ЦК України **за договором поруки** поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині.

Порукою може бути забезпечена лише *дійсна вимога*.

Порука має акцесорний (додатковий) характер: визнання недійсним основного зобов'язання, тягне за собою недійсність і поруки.

Порука завжди вимагає *простої письмової форми*.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як *солідарні боржники*, якщо інше не передбачено договором поруки (ст.192 ЦК). Таким чином, при укладенні договору поруки виникає множинність осіб на боці боржника.

Поручитель відповідає в тому самому обсязі, як і боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату відсотків, а також за заподіяні збитки та неустойку, якщо інші умови не передбачені договором поруки.

За боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб — поручителів. У цьому разі відповідно до ч.3 ст.192 ЦК такі поручителі між собою є солідарними боржниками перед кредитором.

Якщо у зв'язку з невиконанням основного зобов'язання боржником кредитор звертається до поручителя, який виконає зобов'язання, поручитель за таких умов набуває всіх прав кредитора по цьому зобов'язанню.

Якщо кілька поручителів виконали зобов'язання перед кредитором, то кожен з них має право зворотної вимоги до боржника в розмірі виплаченої цим поручителем суми (ч. 2 ст. 193ЦК).

Підстави припинення поруки :

- 1) припинення забезпеченого порукою зобов'язання;
- 2) якщо кредитор протягом трьох місяців з дня настання строку зобов'язання не пред'явить позов до поручителя;
- 3) у випадках, коли строк виконання зобов'язання не зазначений або визначений моментом вимоги, то за відсутності іншої угоди відповідальність поручителя припиняється після закінчення одного року з дня укладення договору поруки,
- 4) переведення боргу, припиняє поруку, якщо поручитель не виявив згоди відповідати за нового боржника (ст. 201 ЦК).

Гарантія. За договором гарантії гарант зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в частині.

Гарантія може забезпечувати лише дійсну вимогу.

Договір **гарантії** повинен бути укладений у письмовій формі.

Недодержання письмової форми тягне недійсність договору поруки.

На відміну від поруки, гарантія встановлювалася лише у відносинах між соціалістичними організаціями.

На відміну від поручителя, гарант виступає не солідарним, а субсидіарним боржником. Тобто гарант несе відповідальність лише за умови, коли основний боржник не може відповідати за невиконання зобов'язання у зв'язку з відсутністю у нього майна.

7. Завдаток.

Завдатком визнається грошова сума, що її видає одна з договірних сторін у рахунок належних з неї за договором платежів другій стороні на підтвердження укладення договору і на забезпечення його виконання (ст.195)

Завдаток виконує кілька функцій:

- платіжна функція - оскільки завдаток видається в рахунок належних платежів, він виступає передусім засобом платежу.
- факт передачі завдатка від однієї до іншої договірної сторони підтверджує, що між сторонами укладено угоду, що й закріплюється передачею завдатку;
- по-третє, завдаток виступає як спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

Якщо за невиконання договору відповідальною є сторона, яка передала завдаток, він залишається у другій стороні.

Якщо за невиконання договору відповідальною є сторона, яка одержала завдаток, вона повинна сплатити іншій стороні подвійну суму завдатку.

Відмінність завдатку від авансу. Тобто, якщо сторона, що одержала аванс не виконала своїх зобов'язань за договором, інша сторона має право вимагати лише повернення авансу, а не сплати його подвійної суми. Аналогічно, якщо у разі невиконання зобов'язання відповідальною буде

сторона, яка передала аванс, вона незалежно від невиконання цього зобов'язання має право вимагати повернення авансу.

Таким чином, можемо зробити висновок, що аванс не виконує забезпечувальну функцію і тому не є способом забезпечення виконання зобов'язання, він обмежується виключно платіжною і засвідчувальною функціями. При цьому, практика виходить з того, що передана в рахунок майбутніх платежів грошова сума презюмується як аванс, поки не буде доведено, що ця сума передавалася з метою забезпечити в майбутньому виконання зобов'язання.

У разі невиконання договору, забезпеченого завдатком, сторона, відповідальна за невиконання договору, зобов'язана відшкодувати другій стороні збитки, але з зарахуванням суми завдатку, якщо в договорі не передбачено інше (ч.3 ст.195 ЦК).

Питання для самоконтролю:

- 1 Що не може бути об'єктом застави?
- 2 Що таке порука? Якої форми вимагає порука?
- 3 Які функції виконує завдаток?

Самостійне заняття № 6

Тема: Поняття, принципи та джерела трудового права

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття, предмет і метод трудового права.
- 2 Джерела трудового права.
- 3 Основні принципи трудового права.

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Поняття, предмет і метод трудового права

Трудове право — провідна галузь українського права, яка є системою правових норм, що регулюють сукупність трудових відносин працівників¹ із роботодавцями, а також інші відносини, що впливають із трудових або тісно пов'язані з ними і встановлюють права й обов'язки в галузі праці на

підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності та відповідальність у разі їх порушення.

Предмет трудового права — це основа, база, з огляду на яку постає потреба з'ясувати взаємозв'язок працівників із роботодавцями з приводу праці, причому не всякої праці, а лише тієї, що пов'язана з її суспільною організацією або впливає з неї, створюючи відповідний комплекс, де трудові відносини є головними. Інакше кажучи, предмет трудового права відповідає на питання, що є об'єктом його регулювання, які відносини він охоплює. Саме це й обумовлює значення, роль і місце трудового права в загальній системі національного права України.

Особливість сучасного розвитку суспільно-трудових відносин як основи предмета трудового права полягає в тому, що монополія державних підприємств як роботодавців втрачає усталені позиції, оскільки Конституція України від 28 червня 1996 р. законодавчо закріпила існування трьох форм власності: державної, комунальної та приватної (статті 13, 14, 41, 142 і 143). Це змінює трудові відносини працівників.

До методів правового регулювання праці — невід'ємної другої складової трудового права як самостійної галузі у складі цілісної системи національного права України — належать датований порядок виникнення трудових відносин; рівноправність сторін трудового договору з підпорядкуванням їх у процесі праці правилам внутрішнього трудового розпорядку; специфічний правовий спосіб захисту трудових прав сторін трудового договору як органом трудового колективу (комісією з трудових спорів), так і державним органом (судом); участь працівників у правовому регулюванні праці через своїх представників, профспілок, трудових колективів. Цей спосіб реалізується шляхом встановлення і застосування норм трудового законодавства, контролю за їх виконанням, захисту трудових прав.

Невід'ємною складовою, що притаманна кожній галузі права, є її система, а точніше — правильне розташування тісно взаємопов'язаних частин, їх структурний ряд. Трудове право поділяється на дві групи.

Перша — *загальна частина*, до якої входять такі інститути:

- а) поняття та предмет трудового права;
- б) основні принципи трудового права;
- в) джерела трудового права;
- г) суб'єкти трудового права;
- г) трудові правовідносини;
- д) колективний договір;
- є) правова організація працевлаштування працівників.

Основна риса зазначених інститутів загальної частини трудового права полягає в тому, що вони поширюються на всі трудові відносини.

Друга група самостійних інститутів трудового права утворює *особливу частину* трудового права, до якої входять:

- а) трудовий договір;
- б) робочий час і час відпочинку;

- в) оплата праці;
- г) трудова дисципліна;
- г) матеріальна відповідальність;
- д) охорона праці;
- є) поєднання роботи з навчанням;
- є) нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю;
- ж) трудові спори.

Трудове право як самостійна галузь права у складі загальної системи права України має відповідні особливості щодо відмежування його від інших галузей права, зокрема: цивільного, адміністративного та інших.

Головне в цьому відмежуванні полягає в тому, що предметом цивільного права є конкретна річ, тобто уречевлений результат праці, і громадянин виконує певну роботу за власними правилами, у той час, як предметом трудового договору є сам процес праці робітника й службовця за певною спеціальністю чи кваліфікацією та з обов'язковим підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку.

Суттєву відмінність трудове право має і від адміністративного (останнім регулюється праця співробітників МВС України, Служби безпеки України, військовослужбовців Збройних Сил України тощо). Вона полягає в тому, що основним методом адміністративного права є виключно владні повноваження одного суб'єкта правовідносин і підлеглість йому другого суб'єкта цих самих правовідносин.

Демократизація трудового законодавства, розширення сфери його дії, закріплення норм міжнародно-правового регулювання праці, поглиблення диференціації правового регулювання праці (підтвердженням чого є норми права про державних службовців — Закон і Положення), а також розширення розвитку соціально-партнерських відносин у галузі праці, посилення захисту трудових прав працівників у індивідуально-договірному і колективно-договірному порядку стосуються тих гарантій, які стверджують, що сторони договору мають право поліпшувати умови праці й не мають права погіршувати їх.

2 Джерела трудового права

Джерела трудового права — це різноманітні нормативні акти органів державної влади та управління, що регулюють трудові та інші відносини, тісно з ними пов'язані. Проте оскільки джерело трудового права є формою вираження трудового законодавства у відповідному нормативному акті, такі нормативні акти за змістом можуть бути двох видів: а) що містять лише норми трудового права, наприклад Кодекс законів про працю України; б) що містять норми різних галузей права, у тому числі трудового (їх називають комплексними). З огляду на загальну теорію національного права України можна стверджувати, що джерела права, у тому числі й трудового, можуть мати нормативний і ненормативний характер. Наприклад, укази Президента України про персональне нагородження орденом Ярослава Мудрого або присвоєння почесного звання «Заслужений працівник науки» — це правові акти правозастосовчого характеру, у той час як Указ Президента України від

26 квітня 1995 р. «Про запровадження на території України регіональних графіків початку робочого дня» є нормативним актом трудового права.

За важливістю і підпорядкованістю джерела трудового права поділяються на закони й підзаконні акти трудового законодавства: конституційні (Конституція України від 28 червня 1996 р. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. тощо) і звичайні (Закони України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. і «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. тощо).

Джерела трудового права класифікуються також згідно з його системою та інститутами. Так, закони України про працю можуть бути кодифікованими (наприклад КЗпП України) і поточними, що стосуються окремих інститутів трудового права (зокрема Закон України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р., Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. тощо).

Якщо ж класифікувати закони як джерела трудового права згідно з його системою (загальною і особливою), то слід виділяти джерела, що належать як до загальної частини, так і до всіх інститутів особливої частини трудового права (це Конституція України і КЗпП України). Але є закони, що належать тільки до певного інституту трудового права (наприклад, Закони України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р. та «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р.).

Серед основних джерел трудового права слід виокремити Конституцію України від 28 червня 1996 р. і КЗпП України.

Головна сутність Конституції України полягає в закріпленні основних трудових прав з обов'язковим урахуванням того, що вона має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 Конституції України). Конституція України як Основний Закон нашої держави забезпечує єдність правового регулювання праці на всіх підприємствах незалежно від форми власності, закріплює принципи такого регулювання, які реально виявляються у конституційних трудових правах, в юридичних гарантіях щодо всієї системи трудового законодавства. Зокрема, Конституція України закріплює рівність перед законом (ст. 24); право на участь у профспілках з метою захисту своїх трудових прав та інтересів (ст. 36); рівне право доступу до державної служби (ст. 38); право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 42); право на працю, на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу за визначену законом (ст. 43); право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист, зокрема при тимчасовій непрацездатності, безробітті, старості та в інших, передбачених законом випадках (ст. 46).

Основним Законом України від 28 червня 1996 р. не закріплені обов'язки в галузі праці. Вони передбачені другим за важливістю нормативним актом у

галузі праці — КЗпП України (статті 2,139, 143) з обов'язковим урахуванням того, що Конституція України має найвищу юридичну силу.

Головним джерелом трудового права є КЗпП України від 10 грудня 1971 р. Це кодифікований закон. Йому властива чіт послідовність розміщення інститутів у вигляді глав.

Поряд з КЗпП України діють також інші закони України прийняття яких зумовлене новими ринковими відносинами. Це зокрема, закони України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р., «Про колективні договори і угоди» від 1 липня, 1992 р., «Про оплату праці» від 24 березня 1995 р., «Про відпустки» від 15 листопада 1996 р. тощо.

3 Основні принципи трудового права

Трудове право України як складова частина загальної теорії національного права є самостійною галуззю права має певні принципи правового регулювання праці.

Основні принципи трудового права за спрямованістю умовно об'єднуються у три групи, кожна з яких базується на таких основних джерелах трудового права, як Конституція України та КЗпП України. Перша група містить принципи, що сприяють залученню до праці, забезпеченню зайнятості й раціональному використанню робочої сили. Друга група об'єднує принципи, спрямовані на забезпечення високого рівня умов праці й охорони трудових прав. Третя група включає принципи, що розкривають сутність виробничої демократії та сприяють розвиткові особистості працівника у процесі праці.

Кожний з основних принципів трудового права (свобода праці та зайнятості, захист від безробіття, рівноправність у праці, справедлива винагорода за працю, охорона праці, право

відпочинок, професійну підготовку, захист трудових прав, право на виробничу демократію, право роботодавця вимагати від працівника виконання обов'язку сумлінної праці тощо) належно спрямований і наповнений відповідним змістом. *Першу групу* складають три основних принципи трудового права:

свобода праці й зайнятості, заборона примусової праці (ст. 43 Конституції України, статті 5,21,49-4 КЗпП України);

право на працю, захист від безробіття, допомога у працевлаштуванні та матеріальна підтримка безробітних (ст. 43 Конституції України, статті 2,5, гл. II та III-A КЗпП України);

рівноправність у праці й зайнятості, заборона дискримінації в праці (ст. 24 Конституції України, статті 2,2¹ КЗпП України).

Головним змістом зазначених основних принципів трудового права є єдність можливостей працівника отримати роботу у роботодавця будь-якої форми власності відповідно до своєї спеціальності чи професії, у безпечних умовах праці, а за умови звільнення з роботи чи безробіття реалізується можливість сприяння держави у працевлаштуванні й матеріальної підтримки тимчасово непрацюючого. Інакше кажучи, принцип забезпечення вільної праці стосується всіх суб'єктів трудового права, і головним його змістом є

добровільне волевиявлення суб'єктів трудового права вступати в трудові відносини, змінювати чи припиняти їх, а конкретизація принципу забезпечення вільної праці відбувається в таких нормах інститутів, як працевлаштування, зайнятість, трудовий договір.

Друга група основних принципів трудового права, на відміну від першої, де йдеться про правове забезпечення виникнення трудових відносин, розкриває зміст тих основних принципів трудового права, що реалізуються за наявності трудових відносин. До цієї групи належать такі принципи:

справедлива винагорода за виконану роботу. Правове забезпечення здійснюється нормами інститутів: а) оплата праці; б) гарантії і компенсації;

охорона праці. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) трудовий договір (прийняття на роботу, переведення на іншу роботу); б) охорона праці як загальний інститут, і в тому числі як посилена охорона праці жінок та молоді контроль за охороною праці; в) норми матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяли працівникові в разі трудового каліцтва;

3) право на відпочинок. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) робочий час б) час відпочинку; в) поєднання роботи з навчанням; захист трудових прав. Цей принцип забезпечується нормами таких інститутів: а) нагляд і контроль за додержанням трудового законодавства; б) повноваження профспілок і трудових колективів; в) трудові спори.

До *третьої групи* належать такі принципи:

безплатна професійна підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) працевлаштування і зайнятість населення; б) трудовий договір; в) робочий час; г) оплата праці й гарантійні виплати;

виконання трудових обов'язків сторонами трудового договору. Правове забезпечення цього принципу здійснюється нормами таких інститутів: а) трудова дисципліна; б) трудовий договір (дисциплінарні звільнення); в) матеріальна відповідальність сторін трудового договору за заподіяну шкоду; г) розгляд трудових спорів.

Зазначені основні принципи трудового права України є передумовою розкриття правової сутності інституту суб'єктів трудового права та інститутів загальної і особливої його частин.

Питання для самоконтролю:

1 В чому проявляється метод трудового права?

2 Які основні джерела трудового права?

3 Визначте принципи трудового права?

Самостійне заняття №7

Тема: Нормування праці

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

1 Поняття нормування праці.

Література:

1 Конституція України.

2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.

3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Поняття нормування праці

Нормування праці - поняття широке і об'ємне. Воно є одним з механізмів управління виробництвом, методом виявлення резервів зростання продуктивності праці, регулятором міри праці робітників і службовців. І яка б з цих сторін не підкреслювалась, сутність нормування праці проявляється у розробленні та встановленні особливих видів норм, які узагальнено прийнято називати нормами витрат праці, або нормами праці.

До норм праці відносяться норми виробітку, норми часу, норми обслуговування і нормативи чисельності робітників та службовців. Вони встановлюються відповідно до досягнутого рівня техніки, технології, організації виробництва і праці.

Норма виробітку відображає інтенсивність праці.

Норма часу відображає тривалість часу, протягом якого виконувалась праця. Ці норми встановлюються методом нормування, виходячи з найбільш раціонального технологічного виконання даної роботи і організації праці на певному робочому місці, за умови найбільш ефективного використання засобів виробництва і робочого часу, вважаються технічно обґрунтованими.

До технічно обґрунтованих норм виробітку і норм часу відносяться єдині і типові норми; місцеві норми, обчислені на підставі чинних міжгалузевих, галузевих або місцевих нормативів, встановлених методами технічного нормування праці. За відсутності відповідних нормативів технічно обґрунтовані норми можуть бути обчислені на підставі даних про технічну продуктивність обладнання, вивчення витрат робочого часу при виконанні певних робіт.

Норми праці встановлюються на невизначений строк і діють до моменту їх перегляду в зв'язку із зміною умов, на які вони розраховані. Тому в міру проведення атестації і раціоналізації робочих місць, впровадження нової техніки, технології та організаційно-технічних заходів, що забезпечили зростання продуктивності праці, вони підлягають перегляду. У той же час досягнення високого рівня виробітку продукції окремими працівниками чи бригадою із застосуванням з власної ініціативи нових прийомів праці і

передового досвіду, удосконалення своїми силами робочих місць не може бути підставою для заміни норм.

Уведення, заміна та перегляд норм праці здійснюються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом. Вони повинні роз'яснити працівникам причини перегляду норм праці, а також умови, за наявності яких мають застосовуватися нові норми.

Про введення нових і заміщення діючих норм праці власник або уповноважений ним орган повідомляє працівників не пізніше ніж за один місяць до введення.

Поряд з нормами, що встановлені на стабільні за організаційно-технічними умовами роботи, можуть застосовуватися тимчасові та одноразові норми. Тимчасові норми встановлюються на період освоєння тих чи інших робіт за відсутності затверджених нормативних матеріалів для нормування праці. Одноразові норми встановлюються на окремі роботи, що носять одиничний характер. Це можуть бути позапланові, аварійні та інші роботи.

Стаття 88 КЗпП визначає умови праці, що мають враховуватися при розробленні норм виробітку, норм часу і норм обслуговування. Ці умови повинні бути нормальними, якими вони є при справному стані машин, верстатів і пристроїв; при належній якості матеріалів та інструментів, необхідних для виконання роботи, і їх вчасному поданні; при своєчасному постачанні виробництва електроенергією, газом та іншим джерелом енергоживлення; при своєчасному забезпеченні технічною документацією; при здорових і безпечних умовах праці, коли дотримуються правил і норм техніки безпеки.

Перегляд норм виробітку, норм часу і норм обслуговування при незмінній тарифній ставці автоматично знижує розцінки на одиницю продукції або роботи. Незважаючи на це, норми часу необхідно періодично зменшувати, а виробітку - відповідно підвищувати. Будь-яка, навіть найдосконаліша і найобґрунтованіша у свій час норма рано чи пізно застаріває, відстає від рівня техніки, втрачає свою мобілізуючу роль і стимулюючий вплив на зростання продуктивності праці.

Зростання заробітків за рахунок легкого перевиконання застарілих, занижених норм не можна вважати закономірним. Продуктивність праці зростає не тільки за рахунок зусиль, майстерності самих робітників, а й за рахунок державних вкладень підприємств у підвищення технічної оснащеності, енергоозброєність праці робітників, підвищення їх кваліфікації. Відповідно економічний вигравш від зростання продуктивності праці повинен ділитися між працюючим і підприємством.

Нормативні завдання можуть встановлюватись також працівникам з почасовою системою оплати праці.

Питання для самоконтролю:

- 1 З яких показників складаються норми праці?
- 2 Хто здійснює введення, заміну та перегляд норм праці?

Самостійне заняття №8

Тема: Пенсійне забезпечення в Україні

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття пенсійного забезпечення
- 2 Види пенсій
- 3 Пенсійний фонд України

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Поняття пенсійного забезпечення

Одним із найважливіших завдань, які повинна вирішувати держава, є матеріальне забезпечення громадян у старості, в разі постійної втрати працездатності, втрати годувальника. Таке забезпечення здійснюється шляхом призначення виплати їм пенсій. В Україні нараховується понад 14 мільйонів пенсіонерів, до яких відносяться різні категорії громадян, зокрема ті, які досягли пенсійного віку, інвалідів, дітей-інвалідів, осіб, що втратили годувальника, громадян, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, військовослужбовців тощо.

З метою належної організації пенсійного забезпечення держава зобов'язана вишукувати відповідні джерела. До таких джерел в Україні належать Пенсійний фонд України, інші соціальні, благодійні та страхові фонди, а також бюджетні кошти. Однак, незважаючи на таку кількість джерел, коштів у державі для достатнього пенсійного забезпечення хронічно не вистачає, а потреба у додаткових джерелах має тенденцію до зростання,

В Україні визначено основні напрямки реформування системи пенсійного забезпечення, які включають збільшення мінімальних і максимальних пенсій, диференціацію пенсій залежно від стажу роботи та заробітної плати, перегляд надбавок до пенсій та пільг, пошук нових джерел та форм пенсійного забезпечення, запровадження системи особистих пенсійних рахунків, створення приватних пенсійних фондів та інші. Реалізація цих напрямків потребує великої організаційно-економічної роботи.

2 Види пенсій

Згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення», громадяни України отримують такі види державних пенсій: а) трудові; за віком; по інвалідності; у разі втрати годувальника; за вислугу років; б) соціальні пенсії. Розмір пенсій за віком визначається в обсязі 55% від заробітку, але не нижче мінімальна величини, встановленої законодавством. За кожний повний рік роботи понад 25 років чоловікам і 20 років жінкам пенсія збільшується на 1 % від заробітку, але не менше 1 % від мінімального розміру пенсії. Для окремих пільгових категорій пенсіонерів згідно з чинним законодавством цей стаж може бути меншим.

Пенсії по інвалідності призначаються у разі настання інвалідності, що спричинило повну або часткову втрату працездатності внаслідок таких двох причин:

- трудового каліцтва або професійного захворювання;
- загального захворювання (у тому числі каліцтва, на пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства).

Розмір пенсії по інвалідності залежить від групи, середнього заробітку та встановленого проценту від заробітку. Так, інвалідам I групи пенсія встановлюється в обсязі 70%, II групи - 60%, III групи - 40% від середньомісячного заробітку.

Пенсія у разі втрати годувальника призначаються непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні.

Пенсії у разі втрати годувальника призначаються на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30% від середньомісячного заробітку годувальника, але не менше соціальної пенсії встановленої для відповідної категорії непрацездатних. Круглим сиротам пенсія визначається із загальної суми заробітку обох батьків і не може бути меншою двократного розміру соціальної пенсії на кожну дитину.

Пенсія за вислугу років, встановлена окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком.

Соціальні пенсії призначаються непрацюючим громадянам, крім інвалідів з дитинства за відсутності права на трудову пенсію.

Соціальні пенсії призначаються в таких розмірах:

- особам, які досягли пенсійного віку і не набули права на трудову пенсію без поважних причин - 30% від мінімального розміру пенсії за віком;
- особам, які досягли пенсійного віку і не набули права на трудову пенсію з поважних причин і інвалідам III групи - 50% від мінімального розміру пенсії за віком;
- інвалідам II групи, дітям-інвалідам віком до 16 років, дітям, або одній із осіб у разі втрати годувальника - 100% мінімального розміру пенсії за віком;
- інвалідам I групи, а також матерям, яким присвоєно звання «Матері-героїня» - 200% мінімального розміру пенсії за віком.

Державні службовці, які досягли встановленого законодавством України пенсійного віку при наявності загального трудового стажу для чоловіків не менше 25 років, для жінок - 20 років, у тому числі стажу державної служби - не менше 10 років мають право на отримання пенсій в розмірі 80% від суми їхнього посадового окладу з урахуванням надбавок без обмеження граничного розміру пенсій. За кожний повний рік роботи понад 10 років на державній службі пенсія збільшується на 1 % від заробітку, але не більше 90% від посадового окладу з урахуванням надбавок.

Народним депутатам України при досягненні пенсійного віку призначається пенсія, яка становить 80% від місячного окладу, встановленого на той час, коли депутат працював у Верховній Раді України.

3 Пенсійний фонд України

Для забезпечення виконання Закону України «Про пенсійне забезпечення» було створено Пенсійний фонд України як самостійну фінансово-банківську систему. Кошти фонду не входять до державного бюджету і не можуть бути використані на інші цілі, крім виплати пенсій і допомоги. Бюджет цього фонду формується передусім за рахунок коштів, які відраховують підприємства, установи та організації. Кошти відносять на собівартість продукції, а в бюджетних установах це передбачено окремою статтею кошторису на утримання установи. Крім того, до надходжень Фонду належать обов'язкові страхові внески громадян які працюють, у розмірі 1% заробітної плати, а також кошти державного бюджету на виплату окремих видів пенсій та допомоги, добровільні внески підприємств, організацій, населення, інші надходження.

Головні завдання Пенсійного фонду України такі:

1. забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до Законів України “Про пенсійне забезпечення”, “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”, пенсій військовослужбовцям і працівникам органів внутрішніх справ, допомоги на дітей, а також інших витрат, покладених чинним законодавством на цей Фонд.

2. збирання і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги.

3. розширене відтворення коштів Пенсійного фонду України на основі принципів самофінансування.

4. участь у фінансуванні державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, інших категорій населення та у страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії.

5. організація міжнародного співробітництва у сфері пенсійного забезпечення, зокрема щодо виплати пенсій громадянам, які виїхали за межі України.

6. контроль за своєчасним і повним надходженням страхових внесків до цього фонду.

7. розробка одночасно з затвердженням Фонду соціального страхування України за погодженням з Мінфіном, Мінпраці та Мінсоцзабезом України пропозицій про запровадження тарифів внесків на соціальне страхування із урахуванням витрат на пенсійне забезпечення та соціальне страхування і внесення їх до Кабінету Міністрів України.

8. фінансування витрат, пов'язаних з виплатою державних пенсій, допомоги та інших виплат, передбачених законодавством України.

9. визначення порядку, використання і забезпечення контролю за правильним витрачанням коштів України.

10. прийняття разом з Мінпраці, Мінфіном та Мін соцзабезом України рішень про розміри відрахувань з підприємств і організацій на виплату пільгових пенсій залежно від небезпечності, шкідливості, тяжкості робіт та інших умов праці.

11. участь у підготовці пропозицій до державних програм соціального розвитку та підвищення рівня народного добробуту, в розробці проектів міжурядових договорів (угод) з питань пенсійного забезпечення та фінансування витрат на виплату пенсій громадянам, які прибули на постійне проживання в Україну з інших держав і які виїхали за її межі.

12. участь у підготовці нормативних актів, спрямованих на удосконалення системи пенсійного забезпечення та порядку підвищення розміру пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і підвищення заробітної плати. Пенсійний фонд України має право займатися комерційною діяльністю, головними напрямками якої є такі:

1. вкладення коштів у короткострокові та довгострокові кредити, цінні папери державних органів, акціонерних товариств, фондів і товариств бірж, до комерційних банків;

2. створення підприємств, участь у комерційних структурах (банки, страхові компанії, торгові дома, спільні підприємства, акціонерні товариства тощо).

3. проведення грошово-речових лотерей, благодійних вечорів, рекламно-інформаційних заходів (благодійні теле- і радіопрограми спеціальні випуски у періодичній пресі).

Підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, особи, які наймають для роботи окремих громадян за угодами, а також ті, що займаються підприємницькою діяльністю, заснованою на особистій власності фізичної особи та виключно її праці, релігійні громади сплачують страхові внески до Пенсійного фонду України у розмірах, установлених чинним законодавством.

Підприємства та організації, працівники яких мають право на пенсію за віком на пільгових умовах відповідно до ст. 13 Закону України "Про пенсійне забезпечення», крім страхових внесків вносять до Пенсійного фонду України податкові відрахування з коштів, призначених на оплату праці, у розмірах, встановлюваних фондом разом з Мінпраці, Мінфіном і Мінсоцзабезом України.

Порядок стягнення страхових внесків на пенсійне забезпечення, перерахування добровільних внесків та інших надходжень, зарахування коштів Пенсійного фонду України на відповідні рахунки, їхнього обліку і використання затверджує правління Фонду за погодженням з Мінфіном і НБУ.

Кошти Пенсійного фонду України використовуються на фінансування таких заходів:

1. виплата пенсій за віком (у тому числі працюючим пенсіонерам), за інвалідністю. У разі втрати годувальника, за вислугу років, соціальних та інших пенсій, установлених законодавством України;

2. виплата допомоги по догляду за дитиною і щомісячної допомоги на кожну дитину до досягнення нею віку, встановленого чинним законодавством.

3. підвищення пенсій у зв'язку зі зміною індексу споживчих цін і зростанням заробітної плати;

4. реалізація державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, дітей та інших категорій населення;

5. забезпечення поточної діяльності та утримання органів управління Фонду;

6. відтворення коштів Фонду;

7. зміцнення матеріально-технічної бази системи Фонду, органів і установ соціального забезпечення;

8. організація роз'яснювальної роботи серед населення і здійснення інших заходів відповідно до завдань Пенсійного фонду України.

Фонд організує облік і отримує необхідну інформацію від підвідомчих організацій і установ, подає зведені дані відповідним статистичним та іншим органам, несе відповідальність за своєчасне і повне фінансування витрат на виплату пенсій та допомоги за рахунок своїх коштів.

Пенсійний фонд України, його управління в Автономній Республіці Крим, областях і м. Києві є юридичними особами, мають штамп і печатку встановленого зразка, рахунки в установах банків.

Питання для самоконтролю:

1 Визначте види пенсійного забезпечення.

2 Які основні функції Пенсійного фонду?

Самостійне заняття №9

Тема: Українське кримінальне законодавство

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

1 Загальна характеристика Кримінального кодексу України.

2 Поняття та ознаки злочину.

3 Стадії вчинення злочину.

Література:

1 Конституція України.

2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.

3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

Загальна характеристика Кримінального кодексу України.
Кримінальне право - галузь системи права України, яка визначає підстави кримінальної відповідальності, види злочинів та покарання за їх вчинення. Кримінальне право України кодифіковано, причому Кримінальний кодекс є єдиним джерелом права у цій галузі. У галузі кримінального права немає підзаконних актів, що не допускається застосування юридичних прецедентів чи правових звичаїв.

Кримінальний кодекс України було прийнято 5 квітня 2001 р. і введений в дію з 1 вересня 2001 р. кримінальні кодекс складається із Загальної та Особливої частини, які діляться на розділи і статті (всього 447 статей). *Загальна частина* Кримінального кодексу складається з 15 розділів. Вона містить завдання Кримінального кодексу, підстави кримінальної відповідальності, поняття злочину і покарання, види кримінальних покарань, загальні засади призначення покарань та звільнення з них, особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх та інші загальні положення.

Особлива частина Кримінального кодексу складається з 20 розділів. Вона містить вичерпний перелік діянь, які визнаються злочинами, і конкретні покарання за вчинення цих діянь. Кожен розділ Особливої частини Кримінального кодексу присвячений певній групі злочинів. Критерієм для виділення глав є *родовий об'єкт* - однорідні соціальні блага, цінності, суспільні відносини, на які посягає злочин. Наприклад, розділ I містить склади злочинів проти основ національної безпеки України, розділ II - злочини проти життя та здоров'я особи, розділ III - злочини проти волі, честі та гідності людини.

Кримінальний закон діє у часі, у просторі і по колу осіб. Дія кримінального закону в часі визначається наступними положеннями:
1) злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв *на час вчинення* діяння. Наприклад, якщо крадіжка скоєно 5 травня 1999 р., то вид і міра кримінальної відповідальності винної особи буде визначатися відповідно до Кримінального кодексу України 1960 р. незалежно від часу залучення до кримінальної відповідальності;

2) закон, який *скасовує* злочинність діяння або *пом'якшує* кримінальну відповідальність, має *зворотню дію у часі*, тобто поширюється на осіб, які вчинили діяння до набрання цим законом чинності. Наприклад, на відміну від колишнього Кримінального кодексу нині чинний закон не встановлює

покарання за наклеп. Отже, не притягується до кримінальної відповідальності особа, яка вчинила дане діяння, наприклад, 3 серпня 2001 р.;

3) закон, *що встановлює* злочинність діяння або *посилює* кримінальну відповідальність, *не має зворотної дії в часі*. Наприклад, новий Кримінальний кодекс запровадив кримінальну відповідальність за ряд комп'ютерних злочинів. Але його норми поширюються тільки на діяння, вчинені після вступу закону в силу, тобто з 1 вересня 2001 р.;

4) закон, який частково пом'якшує відповідальність, а частково її посилює, має зворотну силу *тільки в тій частині, яка пом'якшує* відповідальність.

Дія кримінального закону в просторі визначається територіальним принципом його застосування. Усі особи, які вчинили [злочин](#) на території України, підлягають [кримінальній](#) відповідальності за законами України. Інакше кажучи, дію Кримінального кодексу поширюється на громадян України, іноземних громадян і підданих, осіб без громадянства, які вчинили злочин *на території Української держави*. Виключення складають іноземні [громадяни та піддані](#), користуються особистою недоторканністю (члени парламентських делегацій, дипломати). У разі вчинення ними злочину питання про їх відповідальність вирішується дипломатичним шляхом. Дія кримінального закону в просторі тісно пов'язане з дією кримінального закону по колу осіб.

Громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, які вчинили злочин за межами України, підлягають [кримінальній](#) відповідальності згідно з [Кримінальним](#) кодексом України, якщо інше не передбачено міжнародними [договорами](#), згода на обов'язковість яких дала Верховна Рада України. Якщо зазначені особи за вчинені злочини вже зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до відповідальності за ці ж злочини. Так у кримінальному праві України знаходить вираз відомий з часів Стародавнього Риму принцип: «Не можна засудити двічі за одне і те ж».

Інше становище діє по відношенню до [іноземців](#) та осіб без громадянства, які не проживають в Україні постійно. Якщо вони вчинили злочини за межами України, то вони підлягають відповідальності за законами України лише у випадках, передбачених міжнародними договорами або в разі вчинення особливо тяжких злочинів проти громадян України або інтересів Української держави.

2 Поняття та ознаки злочину

Злочин - це передбачене [Кримінальним](#) кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. [Злочинне](#) діяння може бути зроблено у формі дії або бездіяльності. *Злочинне дія* - це вид активного поведінки особи, коли вона вчиняє дії, прямо заборонені кримінальним законом. Наприклад, крадіжка, [розбій](#), здирство - це злочини, вчинені у формі дії. *Злочинне бездіяльність* - це вид пасивної поведінки особи, коли воно не здійснює дій, прямо передбачених законом. Наприклад, [злочином](#), вчиненим у формі бездіяльності, є ненадання

допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 Кримінального кодексу України).

Суб'єктом злочину визнається *фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність*. Осудним визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося *16 років*. Кримінальній відповідальності підлягають також особи, які досягли *14 років, які* вчинили злочини, соціальну небезпеку яких вони в змозі усвідомлювати. Вичерпний перелік таких злочинних діянь визначено Кримінальним кодексом (ч.2 ст.22 Кримінального кодексу України).

Не є злочином діяння, хоча і передбачене Кримінальним кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не завдало істотної шкоди, наприклад, крадіжка пачки масла, буханця хліба, пляшки води.

Ознаки злочину:

1) *кримінальна протиправність*. Ця ознака злочину вказує на те, що дане діяння передбачено кримінальним законом і заборонено їм під загрозою покарання;

2) *суспільна небезпека*. Злочин завдає чи створює загрозу заподіяння значної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі;

3) *винність*. Злочинним визнається лише винне діяння. Вина - психічне ставлення особи до здійснюваного їм діяння та її наслідків. Вина існує у формах умислу і необережності. Відсутність провини не дає можливості розглядати діяння як злочин;

4) *караність*. Дана ознака злочину означає, що за вчинення конкретного злочину Кримінальним кодексом встановлено відповідне покарання.

Класифікація злочинів

Класифікація злочинів здійснюється в залежності від ступеня їх тяжкості:

1) злочином *невеликої тяжкості* є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі не більше двох років або інше, більш м'яке покарання. Наприклад, до числа таких злочинів відноситься незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145), незаконне використання товарного знаку (ст.229), жорстоке поводження з тваринами (ст.209);

2) злочином *середньої тяжкості* є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на термін не більше п'яти років. Прикладами таких злочинів можуть бути підміна дитини (ст. 148), виготовлення, збут і використання підроблених недержавних цінних паперів (ч.1 ст.224), завідомо незаконне затримання або незаконний привід (ч.1 ст. 371);

3) *тяжким* злочином є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років. Приклади тяжких злочинів - умисне тяжке тілесне ушкодження (ч.1 ст.121), розбій (ч.1-2 ст.137);

4) *особливо тяжким* злочином є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі. Наприклад, до числа особливо тяжких злочинів відносяться державна зрада (ст. 111), умисне вбивство з обтяжуючими обставинами (ч.2 ст.115).

3 Стадії вчинення злочину

Стадії вчинення злочину - це етапи підготовки і здійснення *умисного* злочину. Злочин з необережності стадій не має.

Кримінальний кодекс розрізняє наступні стадії злочинної діяльності: 1) *готування до злочину*. Під приготуванням розуміється підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшуковування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умови для вчинення злочину. Наприклад, особа пристосовує інструменти для злому дверей, що не гниє транспортний засіб для вивозу викраденого майна, проводить спостереження за квартирою, яку збирається обікрасти;

2) *замах на злочин*. Замахом на злочин визнаються умисні дії (бездіяльність) особи, безпосередньо спрямовані на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з незалежних від нього причин. Наприклад, зłodій проник у квартиру з метою викрадення майна, але був застигнутий і затриманий господарем;

3) *закінчений злочин*. Закінченим злочином визнається діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу. Наприклад, зłodій виніс викрадені речі з зламаної їм квартири і вкрив їх в задалегідь підготовленому місці. Таким чином, він заволодів чужим майном і отримав можливість розпорядитися ним.

Кримінальна відповідальність за готування до злочину і замах на злочин настає за статтею закону, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин. При цьому слід враховувати, що готування до злочину невеликої тяжкості не тягне кримінальної відповідальності. При призначенні покарання суд враховує характер і ступінь суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, в силу яких злочин не було доведено до кінця.

Склад злочину.

Поняття злочину конкретизується у формі окремих складів злочину. Склад злочину - це сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин. Значення складу злочину полягає в тому, що він є необхідною підставою кримінальної відповідальності. Склад злочину утворюють чотири групи ознак:

- 1) об'єкт злочину;
- 2) об'єктивна сторона злочину;
- 3) суб'єкт злочину;
- 4) суб'єктивна сторона злочину.

Відсутність хоча б одного з цих елементів свідчить про відсутність складу злочину в цілому і виключає кримінальну відповідальність. Склади конкретних злочинів описані в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначте ознаки злочину.
- 2 З якого віку настає карна деліктоздатність?
- 3 Які стадії вчинення злочину визначає закон?
- 4 Яка мінімальна кількість ознак злочину повинна бути, щоб подія стала злочином?

Самостійне заняття №10

Тема: Поняття і завдання нотаріату України. Заповіт

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття, завдання і функції нотаріату України.
- 2 Основи спадкового права

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Поняття, завдання і функції нотаріату України.

Стаття 59 Конституції України гарантує кожному громадянину право на отримання кваліфікованої правової допомоги. Поряд з іншими інститутами права, нотаріат забезпечує реалізацію цього конституційного права громадян. Правове регулювання діяльності нотаріату регулюється законом України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 р. Положення, що містяться у цьому законі, стосуються організацій нотаріату, вони передбачають введення приватного нотаріату, порядок допуску осіб до нотаріальної діяльності, а також утворення державних нотаріальних архівів.

Відповідно до ст. 1 закону, нотаріат в Україні — це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, і вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріат є інститутом, що забезпечує охорону та захист прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій від

імені держави. Нотаріальна діяльність спрямована на надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Діяльність нотаріату має певну спільність з діяльністю інших органів цивільної юрисдикції.

Завданням нотаріату є забезпечення захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, сприяння у зміцненні законності та правопорядку, попередження правопорушень.

Три основні завдання, що їх виконує нотаріат.

Перше завдання — захист і охорона власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Нотаріальні органи в основному виконують правоохоронну функцію, але нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав, наприклад, у разі вчинення виконавчих написів, протестів векселів, посвідчення несплати чеків. Виконання цього завдання буде ефективним, якщо воно реалізуватиметься відповідно до процесуальних норм, установлених законом України "про нотаріат", який гарантує захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій при вчиненні нотаріальних дій. Порушення цих процесуальних норм веде до недійсності нотаріального акту.

Друге завдання - дії, що їх вчиняють нотаріальні органи, забезпечують захист і охорону важливих прав та інтересів громадян і організацій, які пов'язані з їхнім буттям, існуванням,

Діяльністю, бо стосуються їхніх майнових прав та гарантування подальшої реалізації інших суттєвих прав громадян.

Отож, підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує і третє завдання — запобігає можливим правопорушенням.

Третє завдання - запобігання правопорушенням виконується також через правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії.

Виходячи із завдань, що їх виконують нотаріальні органи, можна зробити висновок, що сутність нотаріальної діяльності полягає в посвідченні та підтвердженні певних прав і фактів, у юридичному закріпленні цивільних прав із метою запобігання можливим порушенням або є засобом захисту вже порушених прав.

Органи нотаріату здійснюють тільки їм властиві функції, серед яких найбільш істотними є такі.

1 Функція забезпечення без спірності й доказової сили документів. Нотаріально засвідчений договір на випадок спору, що впливає з договору, в суді полегшує стороні можливість довести свої права, тому що зміст прав і обов'язків сторін договору, дійсність їх підписів, час здійснення договору офіційно підтверджені нотаріальним органом і тому є достовірними, безспірними.

2 Функція забезпечення законності при укладенні угод (контрольна функція). Нотаріус перевіряє наявність необхідного складу юридичних фактів, у тому числі правоздатність і дієздатність сторін, приналежність їм суб'єктивних прав, що вони передають іншим особам та ін. Відповідно до ч. 4 ст.5 закону, нотаріус зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії у

разі невідповідності останньої законодавству України чи міжнародним договорам.

3 Функція надання правової допомоги особам, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій. Таким чином інститут нотаріату покликаний не тільки засвідчувати факти чи фіксувати обставини, що мають юридичне значення, а й надавати суб'єктам правових відносин всебічну правову допомогу.

Предмет нотаріального процесуального права України.

Предметом нотаріального процесуального права є нотаріальні процесуальні правовідносини, що характеризуються такими особливостями:

- Обов'язковим їхнім суб'єктом є нотаріус;
- Загальним об'єктом — задачі нотаріальної діяльності;
- Їхній зміст складають процесуальні права й обов'язки суб'єктів нотаріального процесу, а також діяльність останніх;
- Виникають такі правовідносини тільки тоді, коли існує норма права, що безпосередньо передбачає можливість їхньої появи.

Отже, предметом нотаріального процесуального права є суспільні відносини, що складаються між нотаріусами (нотаріальними органами), з одного боку, та суб'єктами нотаріального провадження — з іншого, з приводу посвідчення прав і фактів, що мають юридичне значення, а також здійснення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності.

Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя по цивільних справах, що не виключає, однак, деяку спільність предметів цивільного процесуального й нотаріального процесуального права, зумовлену єдністю спірної і безспірної юрисдикцій. А. Г. Гойхбарг, наприклад, зазначав, що суд, розглядаючи безспірні справи в порядку окремого провадження, діє скоріше як орган нотаріальний, який засвідчує певні факти, що є підставою для зумовлених ними прав певних осіб.

До елементів методу процесуального правового регулювання належать:

А) загальне юридичне положення сторін (правосуб'єктність). Особи, що звертаються за здійсненням нотаріальних дій, повинні бути визнані правоздатними і дієздатними;

Б) специфіка юридичних фактів. Специфіка юридичних фактів як елементу методу правового регулювання полягає в їх правостворюючому значенні для розвитку нотаріального процесу, оскільки вони являють собою процесуальні дії, які впливають на хід процесу (звернення до нотаріуса із заявою про прийняття спадщини в порядку ст. 67 закону);

В) зміст правових відносин. Такі правовідносини виникають лише тоді, коли існує норма права, що безпосередньо передбачає можливість їхньої появи;

Г) специфіка санкцій. Санкції, як елемент методу нотаріального регулювання в основному не відрізняється від цивільно-процесуальних: це санкції скасування і процесуальних важелів (міри захисту);

Д) процесуальна форма. Нотаріат як складова частина системи юстиції здійснює свою діяльність у процесуальній формі, що дозволяє говорити про існування нотаріального процесу і спричинює необхідність вирішення проблеми галузевої належності норм, що регулюють діяльність нотаріату. Нотаріальні норми передбачають визначений порядок і умови діяльності нотаріусів та інших суб'єктів нотаріального процесу.

Джерела нотаріального процесуального права.

Джерела нотаріального процесуального права — це нормативні акти, які регулюють організацію нотаріальних органів і процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій.

Джерелом нотаріального процесуального права слід назвати конституцію України, яка закріпила низку важливих загальних положень принципового значення для діяльності нотаріальних органів.

Основні положення діяльності нотаріальних органів і посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії, врегульовано законом України "Про нотаріат", який був прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 р. І набрав чинності 1 січня 1994 р.

Законом України "Про нотаріат" детально регламентовано питання організації діяльності нотаріальних органів. З метою вдосконалення діяльності нотаріату врегульовано створення приватної нотаріальної діяльності, що дає можливість розвантажити систему державних нотаріальних контор, підвищити якість вчинення нотаріальних дій, а також піднести престиж професії нотаріуса.

2 Основи спадкового права

Поняття спадкування. Смерть фізичної особи припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, але значна кількість цивільних відносин, в яких вона була носієм прав та обов'язків, переходять до інших осіб. Такий перехід майна (спадщини) померлої особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) називається спадкуванням.

Умови та порядок спадкування регламентуються низкою цивільно-правових норм, що в своїй сукупності складають окремий цивільно-правовий інститут - спадкове право.

Таким чином, *спадкове право* - це сукупність цивільно-правових норм, які регулюють відносини, що виникають внаслідок переходу майна, а також майнових прав та обов'язків померлого до інших осіб.

У ЦК 2003 р. з урахуванням суттєвих змін, що відбулися у суспільстві, спадкові відносини врегульовані, виходячи із забезпечення свободи волі особи, відмови держави від зазіхань на її приватну власність, сприяння через закон зміцненню родинних стосунків. Відповідні відносини регулюються у Книзі шостій ЦК України, а також у нормативних актах, які регулюють діяльність органів нотаріату.

Спадкове право надає можливість кожному громадянину розпорядитися своїм майном на випадок смерті, визначивши в заповіті Його долю. Положення спадкового права спрямовані на захист особистих інтересів громадян. Водночас спадкове право всіляко захищає інтереси членів сім'ї

померлого (зокрема, неповнолітніх та непрацездатних осіб), чим сприяє зміцненню сім'ї.

Значення спадкування полягає в тому, що кожному члену суспільства має бути гарантована можливість жити та працювати із свідомістю того, що після його смерті все надбане ним за життя (втілене у матеріальних благах і обтяжене боргами) перейде згідно з його волею, а якщо він її не виявить, то згідно з волею закону - до близьких йому людей. І тільки у випадках, прямо передбачених у законі, те, що належало спадкодавцеві за життя, у певній частині перейде до осіб, до яких сам спадкодавець не виявляв прихильності (так звані необхідні спадкоємці). Неухильне проведення цих положень забезпечує інтереси як самого спадкодавця та його спадкоємців, так і усіх третіх осіб (боржників та кредиторів спадкодавця, фіскальних органів тощо), для яких смерть спадкодавця може потягнути ті чи інші правові наслідки.

Основні поняття спадкового права

Спадкове правонаступництво. Правовим механізмом спадкових відносин є наступництво стосовно прав на майно померлого, тобто "майно" як сукупності майнових прав та обов'язків спадкодавця, що не припиняються із смертю останнього і переходять до його правонаступників. При цьому: по-перше, права та обов'язки померлого переходять до його правонаступників як єдине ціле та одночасно, тобто у порядку універсального правонаступництва; по-друге, до спадкоємців переходять усі права та обов'язки спадкодавця, крім тих, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця та спадкування яких не допускається цивільним законодавством та іншими законами або суперечать самій природі цих прав та обов'язків.

Універсальному правонаступництву притаманна ознака безпосередності, яка виявляється в тому, що спадкоємець набуває спадщину без попередньої передачі останньої третім особам. Універсальний правонаступник (спадкоємець) не може прийняти тільки одну частину правомочностей і відмовитися від прийняття іншої. Внаслідок універсального правонаступництва право на майно переходить до спадкоємців разом з усіма обтяженнями, які лежать на спадщині. Так, якщо виконання зобов'язання забезпечене неустойкою або порукою, то вони зберігають силу і при переході прав кредитора за зобов'язанням до спадкоємців. Так само коли майно, що входить до складу спадщини, перебуває у заставі, то зміна власника заставу майна не припиняє.

Від універсального правонаступництва слід відрізнити наступництво сингулярне (часткове). Сингулярний правонаступник, на відміну від універсального, набуває лише окреме право із складу спадщини - право, зміст якого чітко визначений. Таке право сингулярного правонаступника не обтяжується боргами і переходить до нього не безпосередньо від спадкодавця, а опосередковано - на підставі норми закону (статті 1237, 1238 ЦК), що покладає на спадкоємця обов'язок виконання на користь певної особи (відказоодержувача) певного зобов'язання.

Прийняття спадщини є реалізацією волі особи на набуття відповідних прав та обов'язків і стосується всієї спадщини, у чому б вона не була

вираженою і у кого б вона не знаходилась. Прийняття спадщини з умовою або із застереженням не допускається. Прийняттю спадщини надається зворотна сила, тобто якщо спадкоємець приймає спадщину, то вона вважається прийнятою ним вже з моменту відкриття спадщини.

Підстави спадкування.

Спадкування здійснюється за заповітом або за законом (ст. 1217 ЦК). Однак зрозуміло, що підстави спадкування не можна протиставляти. Крім того, для спадкування не тільки за заповітом, а й за законом потрібна ціла низка передбачених законом юридичних фактів. Підставою виникнення спадкування за заповітом є юридичний склад - складання заповіту, смерть спадкодавця, відкриття спадщини, прийняття спадщини. Осіб, які закликаються до спадкування в цьому випадку, визначає у своєму заповіті спадкодавець. Для спадкування за законом потрібні: по-перше, наявність певного ступеня спорідненості зі спадкодавцем або перебування на його утриманні протягом визначеного законом строку (тобто особа повинна входити в коло спадкоємців за законом); по-друге, факт смерті спадкодавця (тобто повинно відбутися відкриття спадщини); по-третє, прийняття спадщини.

Таким чином, спадкування виникає лише за наявності передбачених у законі юридичних фактів і тому безпосередньо із закону ніколи не виникає.

Спадщина.

Центральним у спадковому праві є поняття спадщини, під якою ст. 1218 ЦК визначає права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. Усі майнові права, що входять до складу спадкового майна, становлять так званий спадковий актив. Сукупність обов'язків спадкодавця, що переходять до спадкоємців, становить спадковий пасив.

Щодо складу спадщини слід враховувати таке. По-перше, до спадщини входять лише ті права та обов'язки, носієм яких за життя був сам спадкодавець. Права та обов'язки, що виникають зі смертю спадкодавця, ґрунтуються на інших підставах. Так, у разі смерті застрахованої особи, якщо у договорі особистого страхування не вказаний інший вигодонабувач, страхова сума сплачується спадкоємцям застрахованої особи (ст. 1229 ЦК). У даному випадку спадкового наступництва не відбувається, оскільки право на отримання страхової суми виникає лише внаслідок смерті спадкодавця.

По-друге, не всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя, здатні за своєю природою переходити до інших осіб. Так, не переходять у спадщину права, які є невід'ємними від особи спадкодавця (ст. 1219 ЦК), наприклад: право авторства; право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; право на відшкодування шкоди у зв'язку із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; права на аліменти, на пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; права та обов'язки особи як кредитора або боржника; права та обов'язки, що виникають із договору

доручення, крім тих, які набуті спадкоємцем внаслідок виконаного доручення.

По-третє, перехід у спадщину окремих прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя та спроможні переходити у спадщину, можуть бути виключені або обмежені на підставі прямої вказівки закону. Так, ст. 1227 ЦК передбачає, що заробітна плата, пенсія, стипендія, аліменти, допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, суми відшкодувань у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, інші соціальні виплати, нараховані спадкодавцеві, але не одержані ним за життя, передаються членам його сім'ї, а у разі їх відсутності - входять до складу спадщини.

По-четверте, у спадщину можуть переходити права та обов'язки не тільки з майновим, але і з немайновим змістом, як це має місце при успадкуванні голосуючих акцій в акціонерному товаристві, коли до спадкоємців переходить не тільки право на одержання дивідендів, а й право на участь в управлінні справами акціонерного товариства.

По-п'яте, у випадках, прямо передбачених законом, у спадщину можуть переходити охоронювані законом інтереси. Наприклад, коли громадянин почав приватизувати своє житло, та не встиг завершити цей процес до кінця - перешкодила смерть. У таких випадках спадкоємці мають право завершити розпочатий спадкодавцем процес приватизації та стати власниками майна. Оскільки спадкодавець за життя встиг виразити свою волю на приватизацію житла (подав належні документи), але помер, то право на приватизацію перейшло у стадію реалізації, зупинившись на шляху до суб'єктивного права, і тому може стати об'єктом спадкування. Ця позиція закріплена у ч. 5 п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику по справах щодо захисту права приватної власності"¹ від 22 грудня 1995 року.

Якщо спадкодавець ніяких дій, спрямованих на приватизацію житла, не здійснював і помер, то право на приватизацію до спадкоємців не може перейти, тому що за життя спадкодавця це право не вийшло за межі його правоздатності, тобто не було реалізоване.

Другий приклад стосується набувальної давності. Для набуття власності за давністю володіння необхідно, крім всіх інших визначених законом умов, безперервно володіти майном протягом встановленого ст. 344 ЦК строку (рухомим - 5 років, нерухомим - 10 років). Володілець може додати до строку свого володіння також і час володіння свого попередника, від якого він отримав майно як його правонаступник. Це правило поширюється на випадки як сингулярного, так і універсального наступництва. І тут у порядку спадкового наступництва до спадкоємця переходить не саме право власності, якого ще немає, а тільки можливість його набуття у власність до спливу передбачених у законі строків.

У багатьох випадках порядок закликання тієї чи іншої особи до спадкування, а також зміст прав і обов'язків, які перейдуть до спадкоємця, визначаються не тільки загальними положеннями про спадкування, а й спеціальними правилами, які розраховані на окремі види спадкування. Ці правила зосереджені у законодавстві про господарські товариства, а також

про інші юридичні особи, у земельному, житловому та інших галузях законодавства. Розглянемо деякі з цих правил.

Стаття 130 ЦК визначає порядок розрахунку із спадкоємцями учасника повного товариства, ч. 5 ст. 147 - перехід частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю до іншої особи, ч. 4 ст. 166 - припинення членства у виробничому кооперативі і перехід паю. Ці положення розвинуті і конкретизовані у законах та інших нормативних актах, які регулюють відносини у сфері виникнення та функціонування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб.

В одних випадках спадкоємці можуть повністю зайняти місце спадкодавця у відповідному товаристві або кооперативі. Так, спадкоємець, який успадкував акції, набуває відповідних прав акціонера. Але такий акціонер не може автоматично замінити спадкодавця у наглядовій раді або виконавчому органі товариства. У товаристві власників житла у випадку смерті громадянина - члена товариства його спадкоємці входять до товариства з моменту виникнення у них права власності на помешкання.

В інших товариствах та кооперативах питання щодо прийому в них спадкоємців залежить від умов, передбачених у законі та установчих документах. Так, у випадку смерті учасника повного товариства або повного учасника командитного товариства його спадкоємець може вступити у повне товариство лише за згодою інших учасників (ч. 1, ч. 2 ст. 127; ч. 1 ст. 135 та ст. 136 ЦК).

Спадкування права на земельну ділянку відбувається на загальних підставах зі збереженням цільового призначення відповідної ділянки. До спадкоємців житлового будинку, інших будівель та споруд переходить право власності або право користування земельною ділянкою, на якій вони розміщені. Інший розмір земельної ділянки може бути передбачений спадкодавцем у заповіті (ст. 1225 ЦК). Поряд із земельною ділянкою успадковується і земельний сервітут на ній.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою. Емфітевзис та суперфіцій також можуть передаватися у порядку спадкування.

Щодо обов'язків, які переходять до спадкоємців, то ними можуть бути повернення грошей, які були позичені померлим, чи речі, якою він користувався за договором найму. Спадкоємці мають відшкодувати матеріальні збитки, завдані спадкодавцем у договірних чи позадоговірних зобов'язаннях, а також моральну шкоду, яка була присуджена за життя спадкодавця.

До спадкоємців переходить обов'язок сплатити неустойку (штраф, пеню), яка була присуджена судом кредиторів зі спадкодавця за його життя.

За позовом спадкоємців суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди,

якщо вони є непомірно великими порівняно із вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ними у спадщину (ч. 5 ст. 1231 ЦК).

Матеріальні збитки та моральна шкода відшкодовуються спадкоємцями у межах вартості рухомого чи нерухомого майна, яке було ними одержане.

Цивільним законодавством також передбачений обов'язок спадкоємців відшкодувати розумні витрати, зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Витрати можуть бути стягнені не більш як за три роки до смерті спадкодавця (ст. 1232 ЦК). Відшкодування виплачується тільки тим особам, які їх фактично понесли.

До прийняття спадщини спадкоємцями її називають лежачою. У цей проміжок часу вона вже не належить спадкодавцеві, оскільки його немає в живих. Не може вона також належати закликаним до спадкування спадкоємцям, бо у момент відкриття спадщини у них виникає лише право на її прийняття, але не право на спадщину. Тому з моменту відкриття спадщини до прийняття її спадкоємцями вона становить собою сукупність безсуб'єктних прав та обов'язків. Але таке становище є нетривалим. Воно існує доки спадщина не буде прийнятою спадкоємцями або не перейде до держави.

Спадкодавцями є фізичні особи, незалежно від віку, статі тощо, майно яких після смерті переходить у спадщину до інших осіб.

При спадкуванні за законом не має значення дієздатність спадкодавця. Інша справа при спадкуванні за заповітом, оскільки останній є одностороннім правочином, що вчиняється особою, яка має бажання зробити розпорядження своїм майном на випадок смерті. Тому заповідач повинен бути дієздатним у повному обсязі, враховуючи правила ч. 2 ст. 34 та ст. 35 ЦК.

Особи частково дієздатні (ст. 31 ЦК), а також обмежено дієздатні (ст. 36 ЦК) заповідальної дієздатності не мають. Не має юридичної сили заповіт, вчинений недієздатною особою в період значного нетривалого покращення здоров'я (ремісії). Якщо така особа у подальшому буде визнана недієздатною, ця обставина не впливає на юридичну силу заповіту, який спадкодавець склав, коли був дієздатним. Однак такий заповіт може бути оскаржений на підставах, передбачених ст. 225 ЦК. Визнання особи, яка склала заповіт, недієздатною у подальшому може мати значення і при вирішенні питання щодо усунення спадкоємця за заповітом від спадкування як негідного спадкоємця.

Спадкодавець за законом не є суб'єктом спадкового правовідношення, тому що на момент відкриття спадщини його немає в живих. У цьому полягає його відмінність від спадкодавця-заповідача.

Спадкоємці. Відкриття спадщини як юридичний факт має наслідком виникнення у певних осіб права на спадкування. Коло спадкоємців за заповітом визначає заповіт, коло спадкоємців за законом - закон. Оскільки право на спадкування виникає у день відкриття спадщини, яким є день смерті спадкодавця, це означає, що лише спадкоємці є суб'єктами спадкового правовідношення.

Коло спадкоємців значно ширше, ніж коло спадкодавців. Ними можуть бути як суб'єкти приватного права, так і суб'єкти публічного права, передбачені ст. 2 ЦК. Що стосується фізичних осіб, то при спадкуванні як за заповітом, так і за законом спадкоємцями можуть бути лише ті, які є живими на момент смерті спадкодавця.

Закон допускає закликання до спадкуванню не тільки осіб, які є живими на момент відкриття спадщини, але і тих, хто був зачатий за життя спадкодавця, але народився живим після відкриття спадщини, тобто вже після смерті спадкодавця. Так, діти спадкодавця, зачаті за його життя, але народжені вже після його смерті, можуть бути спадкоємцями як за заповітом, так і за законом, а інші особи - тільки спадкоємцями за заповітом. Охорона інтересів таких осіб передбачена ст. 1222 ЦК. Але це не означає, що ненароджена дитина визнається суб'єктом права, тому що її інтереси будуть враховуватися лише за умови, якщо вона народиться живою. Якщо вона народиться мертвою, то факт зачаття втрачає будь-яке юридичне значення, оскільки його правоздатність так і не виникла. У даному випадку вона взагалі не вважається закликаною до спадкуванню, і тому не підлягають застосуванню ні правила щодо спадкової трансмісії, ні правила щодо приращення спадкових часток, ні інші правила, які розраховані на той випадок, коли спадкоємець, закликаний до спадкуванню, вмирає, не встигнувши прийняти спадщину. Якщо на користь ненародженої дитини було складено заповіт, а дитина народилася мертвою, заповіт втрачає силу.

Для набуття статусу спадкоємця недостатньо самого факту наявності заповіту на користь певної особи чи зарахування її до спадкоємців певної черги. Від особи вимагається ще й добропорядна поведінка. У зв'язку з цим ст. 1224 ЦК передбачає перелік обставин, за наявності яких право на спадкуванню у певних осіб не виникає, тобто вони усуваються від права на спадкуванню як за заповітом, так і за законом, і називаються негідними спадкоємцями. До них віднесені особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на життя спадкоємців. Це не стосується осіб, які вчинили такий замах, але спадкодавець, знаючи про це, все ж призначив їх своїми спадкоємцями за заповітом (тобто пробачив такий вчинок).

Не мають також права на спадкуванню ні за заповітом, ні за законом особи, які своїми протизаконними діями умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати його і цим сприяли виникненню права на спадкуванню у них самих чи в інших осіб або ж сприяли збільшенню їх частки у спадщині. Ці обставини мають бути підтверджені судом.

Спадкоємцями за законом не можуть стати: - батьки після дитини, щодо якої вони позбавлені батьківських прав і не були поновлені у цих правах на момент відкриття спадщини;

- батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), інші особи, які ухилялися від виконання обов'язків щодо утримання спадкодавця, якщо ці

обставини встановлені в судовому порядку. Але ці особи можуть одержати спадщину за заповітом.

У осіб, шлюб між якими визнаний недійсним за рішенням суду, внаслідок чого не виникає правового зв'язку між ними, атому і права на спадкування однієї після другої, і навпаки, немає. Утім закон містить виняток із цього правила і дає можливість тому з подружжя, хто пережив померлого і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, у разі визнання шлюбу недійсним після смерті одного з подружжя отримати право на спадкування частки того, хто помер, у майні, яке набуто ними за час фактичного шлюбу.

Передбачені правила щодо усунення за певних умов осіб від спадкування поширюються на всіх спадкоємців, у тому числі й на тих, хто має право на обов'язкову частку у спадщині, а також на відказоодержувачів, на користь яких зроблено заповідальний відказ.

Зазначені "негідні" спадкоємці усуваються від спадкування в судовому порядку. Обставини, які є підставою для позбавлення права на спадкування, також повинні бути встановлені судом.

Питання для самоконтролю:

- 1 Визначте основні функції нотаріату.
- 2 Які є підстави спадкування?
- 3 Що таке «негідні спадкоємці»?

Самостійне заняття №11

Тема: Шлюбний договір

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття та форма шлюбного договору.
- 2 Строки дії шлюбного договору.
- 3 Підстави визнання шлюбного договору недійсним.

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Корові на Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/ За редакцією В.В.Копейчикова, А.М. Колодія К.: "Юрінком Інтер" 2006.

1 Поняття та форма шлюбного договору

Шлюбний договір розглядається як згода наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків подружжя, пов'язаних з укладенням шлюбу, його існуванням та припиненням.

Форма шлюбного договору

Згідно зі ст. 94 [СК України](#) шлюбний договір укладається у письмовій формі та нотаріально посвідчується. Існують деякі особливості укладення шлюбного договору, суб'єктом якого є неповнолітня особа. Для його укладення потрібна письмова згода батьків або піклувальника неповнолітнього, посвідчена нотаріусом (ч. 2 ст. 92 СК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 92 СК України суб'єктами шлюбного договору можуть бути дві категорії осіб: які подали до державного органу РАЦС заяву про реєстрацію шлюбу (наречені) та які зареєстрували шлюб (подружжя).

Щодо суб'єктного складу шлюбного договору пов'язані й особливості дії шлюбного договору у часі. Згідно із ст. 95 СК України дія шлюбного договору, що його було укладено до реєстрації шлюбу, починається з моменту реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення. За бажанням сторін шлюбний договір, укладений до реєстрації шлюбу, може поширюватися на відносини, які виникнуть не з моменту реєстрації шлюбу, а пізніше, наприклад, через п'ять років після реєстрації шлюбу. Немає перешкод для того, щоб шлюбний договір, укладений в період шлюбу, за бажанням сторін поширював свою дію на відносини, що виникли раніше — з моменту реєстрації шлюбу. Такий договір не буде суперечити закону.

2 Строки дії шлюбного договору

Відповідно до ст. 96 СК України, у шлюбному договорі, по-перше, може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків подружжя та, по-друге, за бажанням сторін у договорі може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

Подружжя може укласти шлюбний договір лише на певний час, наприклад, на перші п'ять років після реєстрації шлюбу. Після їх спливу подружжя вправі укласти новий договір або погодитися з законним (легальним) режимом свого майна, який встановлено законодавством України. Важливим здається також правило щодо можливості встановлення сторонами в договорі прав та обов'язків, які будуть виникати після припинення шлюбу. В цьому відбиваються особливості подружніх стосунків, коли навіть після припинення сімейних відносин особи відчувають потребу добровільно взяти на себе певні обов'язки щодо колишнього чоловіка або дружини.

СК України встановлені певні межі договірної ініціативи подружжя. Також Кодексом визначаються положення, які не можуть включатися до шлюбного договору:

Предметом шлюбного договору є відповідно до частин 2, 3 ст. 93 СК України лише майнові відносини подружжя, встановлюються їхні майнові

права й обов'язки. Тобто, шлюбний договір не може регулювати особисті відносини між ними, а також особисті відносини між батьками та дітьми. Тому не будуть відповідати закону умови шлюбного договору щодо встановлення права кожного з подружжя на віросповідання, виховання в дітях прихильності до певної релігії, визначення культурних та мовних пріоритетів тощо.

Шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК України (ч. 4 ст. 93). Вказана норма є відповідною гарантією майнових прав дитини. Тому батьки не вправі укласти шлюбний договір, за яким дитина буде позбавлена права на аліменти, права на отримання майна у власність, права на проживання в певному житловому приміщенні тощо. Разом із тим, не викликає сумніву, що шлюбний договір не може зменшувати будь-яких майнових прав дитини, беззастережно до місця їх нормативного закріплення — в Сімейному кодексі або інших нормативних актах. Тому точнішим буде вказівка на те, що шлюбний договір не може зменшувати прав дитини, встановлених законодавством.

Шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище (ч. 4 ст. 93 СК).

У СК України окреслено три основних види майнових відносин, які можуть регулюватися шлюбним договором. Сторони у шлюбному договорі можуть визначити:

- а) правовий режим майна (ст. 97 СК України);
- б) порядок користування житлом (ст. 98 СК України);
- в) право на утримання (ст. 99 СК України).

Визначення у шлюбному договорі правового режиму майна подружжя має за мету встановлення правил, які не співпадають з тими, які встановлені законодавчими нормами або взагалі не передбачені законодавством. Наприклад, сторони можуть домовитися, що майно, набуте ними до шлюбу, буде входити до складу їх спільного, а не роздільного майна; у разі поділу майна частки кожного з подружжя будуть не рівними, а відповідно збільшеними або зменшеними; речі професійних занять одного з подружжя не будуть підлягати поділу і передаватимуться тому з подружжя, який їх використовував, тощо. За Сімейним кодексом регулювання відносин подружжя щодо укладення шлюбного договору в цілому базується на диспозитивних засадах.

Сторони вправі включити до шлюбного договору умови щодо порядку користування житлом (ст. 98 СК України). У даному разі йдеться не про перехід права власності на житлове приміщення від одного з подружжя до другого, а саме про користування житлом. Сторони шлюбного договору можуть домовитися про порядок користування житлом, яке належить на праві власності одному з них. В юридичному сенсі квартира (житловий будинок, садиба), яка належить одному з подружжя є чужою річчю для іншого з подружжя незалежно від часу його проживання в житловому приміщенні. Сторони можуть домовитися щодо користування або припинення користування житловим приміщенням у разі розірвання шлюбу. Відповідно

до ч. 2 ст. 98 СК України сторони можуть домовитися про проживання у житловому приміщенні їхніх родичів.

Зміст шлюбного договору можуть також складати умови щодо права подружжя на утримання (ст. 99 СК України). Сенс шлюбного договору полягає у встановленні правил, які відрізняються від тих, що визначені законом. Тому сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від тих умов, які передбачені законом, наприклад, непрацездатності одного з подружжя або його потреби у матеріальній допомозі (ст. 75 СК України). Можуть сторони передбачити також конкретний порядок, розмір та строки надання утримання, визначити його натуральну або грошову форму тощо.

Зміни умов шлюбного договору.

У СК України закріплено загальне правило щодо цього. Згідно з ч. 1 ст. 100 СК України одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається. Це можливо тільки у тому разі, якщо на таку зміну дають згоду обидві сторони. В ч. 2 ст. 100 СК України сказано, що шлюбний договір може бути змінено подружжям. У зв'язку з тим, що шлюбний договір підлягає нотаріальному посвідченню, усі внесені в нього зміни також мають бути посвідчені нотаріально. СК України передбачає також можливість зміни умов договору за рішенням суду (ч. 3 ст. 100 СК України).

Випадки визнання шлюбного договору недійсним.

Відповідно до ст.103 СК України шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України. Хоча в СК України йдеться лише про ті підстави недійсності правочинів, які встановлені ЦК, обмежитися цим не можна, бо Сімейний кодекс України містить цілу низку власних умов, порушення яких без сумніву слугуватиме підставою визнання шлюбного договору недійсним.

3 Підстави визнання шлюбного договору недійсним

Основні підстави визнання шлюбного договору недійсним:

1) порушення нотаріальної форми договору, а також укладення шлюбного договору неповнолітніми особами, які беруть шлюб без згоди їх батьків або піклувальника;

2) неналежний суб'єктний склад (укладення договору недієздатними особами, або такими, що не мають необхідного обсягу дієздатності);

3) зменшення обсягу прав дитини, які встановлені СК України;

4) включення умов, які ставлять одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище;

5) укладення договору під впливом обману, насильства;

6) помилка однієї зі сторін договору;

7) порушення шлюбним договором норм закону (наприклад, включення в договір положень, що стосуються особистих прав і обов'язків подружжя або їх неповнолітніх дітей) тощо.

Треба зазначити, що визнання шлюбного договору недійсним не впливає на долю шлюбу: він продовжує своє існування незалежно від цього. І навпаки, визнання шлюбу недійсним тягне за собою недійсність шлюбного договору. Це свідчить про залежність шлюбного договору від шлюбу та певну підпорядкованість першого другому.

Питання для самоконтролю:

- 1 Чи можуть заключати шлюбний договір з неповнолітніми?
- 2 Які положення не можуть включатися до шлюбного договору?
- 3 Які підстави визнання шлюбного договору недійсним?

Самостійне заняття №12

Тема: Бюджет і бюджетна система. Система оподаткування в Україні

Питання, що виносяться на самостійне вивчення:

- 1 Поняття та джерела фінансового права.
- 2 Бюджетна система України
- 3 Податки в Україні

Література:

- 1 Конституція України.
- 2 Коровіна Л.Д. Основи правознавства. Навчальний посібник, К., 2008 р.
- 3 Правознавство: Підручник/За редакцією В.В.Копейчикова, А. М. Колодія - К.: "Юрінком Інтер" 2006 р.

1 Поняття та джерела фінансового права

Поняття фінансового права — сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини щодо мобілізації (отримання), розподілу та використання коштів держави та органів місцевого самоврядування. Джерела фінансового права:

- Конституція України;
- Бюджетний кодекс України;
- закони України;
- підзаконні нормативно-правові акти (зокрема акти Національного банку України).

2 Бюджетна система України

Бюджет — документ, який визначає джерела формування коштів держави або її складових частин та їх витрачання. *(Робота зі схемою)* Розповідь про бюджетну систему України з використанням схеми «Бюджетна система України»

Особливості бюджету:

- кожний бюджет є самостійним;
- кожний бюджет затверджується представницьким органом відповідного рівня;
- кожний бюджет має власні джерела надходження.

3Податки в Україні

Загальнодержавні податки та збори в Україні

Податковий кодекс України у статті 8 встановлює види податків та зборів в Україні, а саме:

загальнодержавні податки та збори
місцеві податки та збори.

Загальнодержавні податки та збори є обов'язковими до сплати на усій території України.

Податковий кодекс України у статті 9 до загальнодержавних відносить такі податки та збори:

податок на прибуток підприємств;

- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- екологічний податок;
- рентна плата;
- мито.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів регулює Бюджетний кодекс України.

Загальнодержавні податки та збори може встановлювати лише Податковий кодекс України.

Права та обов'язки платників податків

Обов'язки платників податків:

- сплачувати встановлені податки;
- подавати декларації та інші документи, пов'язані з обчисленням податків;
- вести бухгалтерський облік (юридичні особи, фізичні особи-підприємці).

Права платників податків:

- подавати документи, які дають право на пільги;
- користуватися цими пільгами;
- отримувати та ознайомлюватися з актами перевірки податкової адміністрації;
- оскаржувати рішення податкових органів.

Питання для самоконтролю:

1 Дати визначення бюджету

2 Схарактеризувати систему податків в Україні.

3 Визначити права та обов'язки платників податків